

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра теорії та практики управління

«На правах рукопису»
УДК 351.86:342.72/.73:351.941:355.293(477)

До захисту допущено:
В. о. завідувача кафедри
_____ Ростислав ПАШОВ
« ___ » _____ 20__ р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

**за освітньо-професійною програмою «Публічне адміністрування та
електронне урядування»**

зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»

**на тему: «Удосконалення практик захисту прав військовослужбовців і
ветеранів в умовах війни: інститут Омбудсмана в Україні»**

Виконала:

студентка VI курсу, групи СУ-331мп
Твердохліб Вікторія Сергіївна _____

Науковий керівник:

доцент кафедри теорії та практики управління, к. філос. н., доцент,
Акімова Олена Андріївна _____

Рецензент:

доцент кафедри історії, к. іст. н., доцент,
Чолій Сергій Васильович _____

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних посилань.
Студентка _____

Київ – 2024 року

АНОТАЦІЯ

Дипломна робота на тему «Удосконалення практик захисту прав військовослужбовців і ветеранів в умовах війни: інститут Омбудсмана в Україні» присвячена аналізу правового статусу військовослужбовців і ветеранів, оцінці ефективності діяльності інституту Омбудсмана в цій сфері, а також розробці рекомендацій щодо покращення механізмів захисту прав у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України.

У роботі розглянуто теоретико-правові аспекти захисту прав військовослужбовців і ветеранів, включаючи визначення правового статусу цих категорій осіб у законодавстві України. Проведено порівняльний аналіз міжнародного досвіду для виявлення кращих практик, які можуть бути адаптовані до українських реалій.

Особливу увагу приділено ролі Омбудсмана як суб'єкта, що здійснює моніторинг, контроль і захист прав військовослужбовців і ветеранів. Досліджено напрями його діяльності, форми взаємодії з іншими державними органами та громадськими організаціями, а також практичні аспекти забезпечення прав у сучасних умовах.

У заключному розділі проаналізовано проблеми, які постають перед військовослужбовцями і ветеранами під час війни, окреслено основні виклики в цій сфері, а також запропоновано конкретні шляхи удосконалення діяльності Омбудсмана.

Робота базується на широкому методологічному підґрунті, включаючи монографічний, порівняльно-правовий, соціологічний, історичний методи, а також методи аналізу та синтезу.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення ролі інституту Омбудсмана у захисті прав військовослужбовців і ветеранів, а також у розробці рекомендацій, що спрямовані на вдосконалення правозахисних механізмів в умовах війни.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її результатів у законодавчій, правозастосовній діяльності, а також у роботі інституту Омбудсмана та інших органів державної влади.

Ключові слова: захист прав, військовослужбовці, ветерани, Омбудсман, законодавство, війна, Україна.

SUMMARY

The thesis on ‘Improving the practices of protecting the rights of servicemen and veterans in times of war: the Ombudsman institution in Ukraine’ is devoted to the analysis of the legal status of servicemen and veterans, the assessment of the effectiveness of the Ombudsman institution in this area, and the development of recommendations for improving the mechanisms of protection of rights in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The paper examines the theoretical and legal aspects of the protection of the rights of servicemen and veterans, including the definition of the legal status of these categories of persons in Ukrainian legislation. A comparative analysis of international experience is made to identify the best practices that can be adapted to Ukrainian realities.

Particular attention is paid to the role of the Ombudsman as an entity that monitors, controls and protects the rights of servicemen and veterans. The author examines the areas of its activity, forms of interaction with other state bodies and NGOs, as well as practical aspects of ensuring rights in the current environment.

The final section analyses the problems faced by servicemen and veterans during the war, outlines the main challenges in this area, and proposes specific ways to improve the Ombudsman's activities. The work is based on a broad methodological framework, including monographic, comparative legal, sociological, historical methods, as well as methods of analysis and synthesis.

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive approach to the study of the role of the Ombudsman institution in protecting the rights of servicemen and veterans, as well as in the development of recommendations aimed at improving human rights mechanisms in wartime.

The practical significance of the work lies in the possibility of using its results in legislative and law enforcement activities, as well as in the work of the Ombudsman institution and other public authorities.

Keywords: protection of rights, military personnel, veterans, Ombudsman, legislation, war, Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ВЕТЕРАНІВ	
1.1. Поняття, сутність та значення прав військовослужбовців і ветеранів.....	13
1.2. Основи правового статусу військовослужбовців і ветеранів у законодавстві України.....	22
1.3. Міжнародний досвід захисту прав військовослужбовців і ветеранів: уроки для України.....	34
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА В УКРАЇНІ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ВЕТЕРАНІВ	
2.1. Історія становлення та правовий статус інституту Омбудсмана в Україні.....	42
2.2. Основні напрями діяльності Омбудсмана у сфері захисту прав військовослужбовців і ветеранів.....	48
2.3. Практичні аспекти взаємодії Омбудсмана з іншими органами та організаціями у цій сфері.....	56
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИК ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУДБОВЦІВ І ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ	
3.1. Аналіз сучасного стану забезпечення прав військовослужбовців і ветеранів в Україні.....	64
3.2. Основні виклики, пов'язані із захистом прав під час війни.....	69
3.3. Пропозиції щодо удосконалення діяльності інституту Омбудсмана у цій сфері.....	78
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Захист людських прав – це першочергове завдання для демократичної та правової держави, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю. На виконання проголошеного в ст. 3 Конституції України обов’язку нашої держави утверджувати та забезпечувати конституційні юридичні можливості людини та громадянина, а отже, дотримуватися правозахисного вектора, в Україні створено та діє національний механізм захисту прав людини з розгалуженою системою органів державної влади.

Провідне місце у національному механізмі захисту прав людини посідає інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, основне завдання якого – здійснення парламентського контролю за додержанням основоположних конституційних прав та свобод людини та громадянина. Своєчасність даного дослідження зумовлено тим, що у зв’язку із повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України значно актуалізувалося питання порушення прав і свобод внаслідок обмеження останніх у період правового режиму воєнного стану, а також необхідністю Уповноваженого безпосередньо реагувати на вчинення державою-агресором воєнних злочинів, брати участь у подоланні наслідків збройної агресії та інших проявів збройного конфлікту, що призвело до посилення ролі інституту Омбудсмана.

Актуальність теми дослідження зумовлена нагальною потребою в розробці дієвих правових та інституційних механізмів для захисту прав військовослужбовців і ветеранів в умовах війни.

Незважаючи на значний масив нормативно-правових актів, що регулюють правовий статус цих категорій громадян, існують прогалини у їх реалізації, що посилюються в умовах надзвичайної ситуації.

Вивчення міжнародного досвіду та адаптація найкращих практик також є необхідним для вдосконалення українського законодавства та правозастосовної практики.

Метою дипломної роботи є комплексний аналіз сучасного стану захисту прав військовослужбовців і ветеранів в Україні, оцінка ролі інституту Омбудсмана у цій сфері та розробка пропозицій щодо удосконалення механізмів правового захисту в умовах війни.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

1. Розкрити поняття, сутність та значення прав військовослужбовців і ветеранів.
2. Вивчити правовий статус цих категорій осіб у законодавстві України.
3. Проаналізувати міжнародний досвід захисту прав військовослужбовців і ветеранів та виявити уроки для України.
4. Дослідити правовий статус і напрями діяльності інституту Омбудсмана в Україні.
5. Визначити сучасний стан забезпечення прав військовослужбовців і ветеранів, а також основні виклики, пов'язані із цим.
6. Розробити рекомендації щодо вдосконалення діяльності інституту Омбудсмана у сфері захисту прав військовослужбовців і ветеранів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі забезпечення та захисту прав військовослужбовців і ветеранів в умовах війни.

Предметом дослідження є механізми захисту прав військовослужбовців і ветеранів, зокрема діяльність інституту Омбудсмана у цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами кафедри.

Кваліфікаційна робота виконана на кафедрі теорії та практики управління факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» згідно з ініціативною темою «Цифрова трансформація державного управління та місцевого самоврядування: виклики та можливості для досягнення ЦСР» (ДР №0123U101483 від 06.03.2023 р). У межах цієї теми досліджено удосконалення практик захисту прав військовослужбовців і ветеранів в умовах війни через

діяльність інституту Омбудсмана в Україні. Особлива увага приділена аналізу ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у забезпеченні дотримання основоположних прав і свобод цієї категорії осіб, реагуванні на порушення їхніх прав в умовах збройного конфлікту та співпраці з іншими державними органами й інституціями громадянського суспільства. Крім того, акцентовано увагу на сучасних викликах, з якими стикаються військовослужбовці та ветерани, зокрема у сфері соціального, правового та психологічного захисту, а також розроблено рекомендації щодо вдосконалення механізмів правового регулювання та практик реалізації їхніх прав у період війни

Методологічна основа дослідження включає:

- Монографічний метод, що дозволив узагальнити наукові підходи до теми дослідження.
- Порівняльно-правовий метод, застосований для аналізу міжнародного досвіду захисту прав військовослужбовців і ветеранів.
- Метод аналізу та синтезу, що сприяв визначенню основних проблем і шляхів їх вирішення.
- Історичний метод, який дозволив простежити розвиток інституту Омбудсмана в Україні.
- Соціологічний метод, використаний для вивчення суспільних настроїв та оцінки ефективності існуючих механізмів.

Методологія дослідження ґрунтується на кабінетному підході, що включає систематизоване вивчення вторинних джерел інформації, зокрема нормативно-правових актів, офіційних звітів, академічних досліджень, аналітичних матеріалів та статистичних даних. Основним завданням цього підходу є забезпечення глибокого аналізу сучасного стану правового захисту військовослужбовців і ветеранів війни, а також визначення ролі інституту Омбудсмана в цьому процесі.

На початковому етапі дослідження проводиться аналіз законодавчої бази України, яка регулює захист прав військових і ветеранів. Особливу увагу приділено міжнародним стандартам та національним нормативним актам, що стосуються статусу ветеранів війни, соціального захисту військових, прав людини та реабілітації осіб, постраждалих від збройних конфліктів. Це дозволяє визначити сильні та слабкі сторони чинного правового регулювання й окреслити проблемні аспекти.

Наступний етап зосереджується на дослідженні наукової літератури, яка висвітлює теоретичні та практичні аспекти правового захисту військовослужбовців і ветеранів. Використовується аналіз робіт українських і зарубіжних дослідників для систематизації підходів до забезпечення прав людини, оцінки ролі державних органів і інститутів громадянського суспільства, а також вивчення ефективних моделей взаємодії цих структур.

Третій етап передбачає вивчення звітів, аналітичних матеріалів і рекомендацій, підготовлених державними установами, громадськими організаціями та благодійними фондами. Аналізується їхня діяльність у сфері підтримки військових і ветеранів, використання доступних ресурсів та реалізованих програм. Це допомагає оцінити успішність заходів і виявити основні труднощі, з якими стикаються організації.

Четвертий етап включає порівняльний аналіз міжнародного досвіду захисту прав військових та ветеранів. Досліджуються практики інших країн, які ефективно вирішували аналогічні проблеми, пов'язані з соціальною реабілітацією і правовою підтримкою цієї категорії осіб. Завдяки такому підходу можна виокремити універсальні інструменти, які можуть бути інтегровані в українське законодавство та практику.

Завершальним етапом є узагальнення отриманих результатів і формування практичних рекомендацій. На основі проведеного аналізу розробляються пропозиції щодо покращення діяльності інституту Омбудсмана, оптимізації взаємодії з іншими державними органами та громадянським

суспільством, а також удосконалення правових механізмів захисту військовослужбовців і ветеранів в умовах воєнного стану.

Наукова новизна роботи полягає у:

1. Виявлено прогалини в чинній нормативно-правовій базі та запропоновано рекомендації щодо її вдосконалення, які спрямовані на забезпечення більш ефективного захисту прав військовослужбовців і ветеранів, включаючи адаптацію до умов воєнного стану.

2. Набули подальшої систематизації та узагальнення наукові уявлення про роль Омбудсмана у забезпеченні захисту прав військовослужбовців і ветеранів, що враховує міжнародний досвід та національні особливості, що дозволило виявити ключові закономірності функціонування цього інституту в умовах воєнного стану.

3. Удосконалено підхід до аналізу проблем та викликів, з якими стикається інститут Омбудсмана, зокрема в частині правового регулювання, організаційних засад та соціальної взаємодії, що дозволяє більш комплексно оцінити ефективність його роботи у кризових умовах.

4. Запропоновано напрямки удосконалення функціонування інституту Омбудсмана, зокрема, в частині оперативного реагування в умовах війни, включаючи використання сучасних цифрових технологій та методів моніторингу, що дозволяє підвищити швидкість і точність реагування.

5. Набула подальшого розвитку концепція взаємодії Омбудсмана з громадянським суспільством та міжнародними організаціями, яка, на відміну від існуючих, враховує потребу у багаторівневій координації для забезпечення комплексного захисту прав військовослужбовців і ветеранів.

6. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо вдосконалення механізмів захисту прав військовослужбовців і ветеранів, що передбачають підвищення ефективності роботи інституту Омбудсмана через впровадження інтегрованих підходів та новітніх інструментів моніторингу й оцінки.

Практична значущість полягає у можливості використання його результатів у практичній діяльності Омбудсмана, державних органів та громадських організацій, що займаються захистом прав військовослужбовців і ветеранів.

Структура роботи визначена метою і завданнями дослідження. Вона складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Таким чином, тема дипломної роботи є надзвичайно актуальною в умовах сучасних реалій України, оскільки забезпечення ефективного захисту прав військовослужбовців і ветеранів, особливо в умовах війни, є важливим елементом відновлення правової справедливості та зміцнення соціальної єдності. Важливу роль у цьому процесі відіграє інститут Омбудсмана, який має значний потенціал для удосконалення практик захисту прав цієї категорії громадян.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ВЕТЕРАНІВ

1.1. Поняття, сутність та значення прав військовослужбовців і ветеранів

Питання врегулювання правового статусу та повного забезпечення прав військовослужбовців має глибоке історичне коріння і виникло одночасно з формуванням цієї соціальної групи. Військовослужбовці завжди відігравали важливу роль у функціонуванні держави, оскільки їхня діяльність пов'язана з виконанням надважливої функції забезпечення безпеки та оборони держави.

Саме ця особливість зумовлює необхідність визначення їх особливого правового статусу та забезпечення сприятливих умов для виконання ними своїх обов'язків. Військовослужбовці за своєю природою є виконавцями виняткової публічної служби - військової.

Військова служба проходить у Збройних Силах України або інших державних органах, створених відповідно до чинного законодавства для забезпечення обороноздатності та захисту національних інтересів.

Ця діяльність пов'язана з високим ступенем відповідальності, дисциплінованості та службового виконання, часто з ризиком для власного життя. Правовий статус військовослужбовців визначається як правове становище особи в суспільстві. У широкому розумінні - це сукупність прав, свобод, обов'язків і відповідальності, встановлених на законодавчому рівні та гарантованих державою.

Для військовослужбовців цей статус відображає специфіку їхніх взаємовідносин з державою, суспільством, іншими особами та військовими колективами. Особливість правового статусу військовослужбовців полягає в синтезі прав і свобод, притаманних усім громадянам, та спеціальних прав і обов'язків, що випливають з характеру військової служби.

Водночас держава створює механізми, спрямовані на організацію реалізації цих прав, особливо в особливих ситуаціях, таких як виконання бойових завдань, участь у миротворчих місіях та військових конфліктах. Таким чином, правовий статус військовослужбовців є надзвичайно складним і різноманітним, відображаючи не лише їхні юридичні обов'язки та права, а й особливості їхнього соціально-правового становища, зумовлені службовими обов'язками, небезпекою та високим рівнем відповідальності за національну безпеку.

Правовий статус військовослужбовців є окремою категорією правового статусу, що базується на їх загальному конституційному статусі. Його унікальність визначається специфічною професійною діяльністю, що передбачає виконання важливих завдань із збройного захисту держави, та сукупністю прав і обов'язків, притаманних цій ролі в суспільстві [5, с. 8].

Правовий статус військовослужбовців визначає їхнє становище в суспільстві, закріплене нормами права. Він формується на основі Конституції України, загальних правових норм та спеціального військового законодавства і охоплює закріплені за військовослужбовцями права, свободи та обов'язки, механізми їх реалізації, гарантії та відповідальність [16, с. 70].

Правовий статус військовослужбовців включає основні конституційні та громадянські права і свободи, які деталізуються і доповнюються нормами військового права. Тому правовий статус військовослужбовців можна розглядати як різновид спеціального правового статусу. Як спеціальний правовий статус, він вирізняється власними особливостями, які визначають соціальне, правове та службове становище військовослужбовців. Згідно з Положенням, він покликаний закріпити спеціальні та додаткові права і обов'язки, безпосередньо пов'язані з проходженням військової служби.

Правовий статус військовослужбовця складається з трьох основних компонентів.

Перший – загальний (конституційний) статус, який визначає права та обов'язки громадянина України і закріплений у Конституції та так званих, конституційних законах. Другий – особливий статус, що стосується військовослужбовців як окремої групи та передбачає наявність додаткових прав і обов'язків, зумовлених особливостями військової служби. Третій – індивідуальний статус, який охоплює персоналізовані права й обов'язки кожного військовослужбовця залежно від його юридичного стану, службових функцій та завдань [17, с. 27].

На думку Пашинського В. Й., Медвідь Л. П., Шамрай Б. М., в своїй науковій праці «Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців: поняття і правове регулювання» вони виокремлюють 3 статуси військовослужбовців, а саме:

Статус військовослужбовця як громадянина держави охоплює його конституційні права, свободи, обов'язки та гарантії їх виконання, що закріплені в основному законі країни та інших правових актах.

Цей правовий статус характеризується стабільністю, гарантує рівність прав та обов'язків, а також рівність перед законом. Цей правовий статус є основою для формування інших правових статусів і зберігатиметься до внесення конституційних змін, які можуть вплинути на правовий статус громадян.

Конституція України встановлює принцип, згідно з яким при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу відповідних прав і свобод (ч. 3 ст. 22).

Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина (стаття 157)[1].

Особливий статус військовослужбовців характеризує унікальний аспект правового статусу цієї категорії осіб, які утворюють окрему соціальну групу. Відмінність обумовлена специфічним критерієм юридичного значення, а саме

професійною діяльністю, спрямованою на виконання обов'язків військової служби.

Цей статус передбачає, що відповідно до закону та підзаконних актів військовослужбовці наділяються особливими додатковими правами та обов'язками, що випливають з їхнього соціального статусу та специфіки виконуваних обов'язків.

Обґрунтуванням цього статусу є необхідність забезпечення належного виконання службових обов'язків, що мають стратегічне значення для оборони і безпеки держави. Особистий статус відображає конкретний зміст правового становища окремих військовослужбовців з урахуванням їхнього звання, посади, віку, статі, виконання конкретних обов'язків та інших особистих характеристик.

Цей статус є системою особистих прав та обов'язків, які закріплені за конкретними особами і визначають їхню роль у системі військової служби.

Правовий статус особи є динамічним, оскільки змінюється відповідно до обставин, які виникають під час проходження військової служби. Такі зміни можуть бути наслідком зміни посадових обов'язків, присвоєння нових звань, додаткової підготовки та іншого професійного розвитку військовослужбовців. Всі ці правові статуси військовослужбовців взаємопов'язані та доповнюють один одного, утворюючи цілісну систему.

Вони пов'язані між собою за принципом загального, спеціального та індивідуального, кожен рівень впливає на інші та утворює неподільну єдність у практичній реалізації прав та обов'язків військовослужбовців.

Кожен військовослужбовець поєднує в собі одночасно декілька статусів. А саме: він є громадянином держави, що визначає його конституційно-правовий статус; належить до соціальної групи військовослужбовців, що наділяє його спеціальним (або родовим) правовим статусом; і в той же час зберігає унікальність своєї особистості, що формує його індивідуальний правовий статус. Слід зазначити, що в основі всіх цих статусів лежить правовий

статус особи відповідно до міжнародних стандартів прав людини. Правовий статус військовослужбовців є особливим і має унікальні риси, які проявляються через його структурні компоненти.

До них належать: а) правові норми, що регулюють цей статус, зокрема конституційне та військове право; б) права, свободи та обов'язки; в) правосуб'єктність (у тому числі правоздатність та дієздатність); г) основоположні правові принципи; д) громадянські права; е) гарантії прав і свобод; ж) юридичні обов'язки [18, с. 75].

Правовий статус військовослужбовців має свою специфіку, зумовлену особливостями військової служби як особливої державної діяльності.

У зв'язку з цим права і свободи військовослужбовців підлягають певним обмеженням, встановленим законом, які враховують особливості військової служби. Військовослужбовці та працівники, виконуючи свої обов'язки як громадяни, забезпечують збройний захист і оборону країни.

З цією метою вони зобов'язані безумовно виконувати накази та обов'язки, часто ризикуючи життям і здоров'ям, долаючи підвищені фізичні та психічні навантаження, перебуваючи в складних умовах.

У зв'язку з цим військовослужбовці повинні бути наділені основними конституційними правами і свободами, а також відповідними обов'язками та відповідальністю.

Крім того, права і свободи військовослужбовців, а також їхні обов'язки та відповідальність визначаються з урахуванням їхньої реальної можливості реалізувати їх в умовах військової служби. Це обмежує конкретні права і свободи, передбачені законом.

По-третє, у зв'язку зі специфікою військової служби на військовослужбовців поширюються додаткові права і обов'язки та гарантії їх виконання.

Для забезпечення соціального захисту передбачені пільги та компенсації, покликані компенсувати специфічні труднощі та обмеження,

пов'язані з проходженням військової служби. Відповідно до конституційних положень держава забезпечує соціальну підтримку військовослужбовців та осіб, які виконують обов'язки у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також опікується їхніми сім'ями.

Надані пільги та компенсації покликані компенсувати додаткові витрати та вирішити труднощі, що виникають у зв'язку з особливостями проходження військової служби та обмеженнями, які на неї накладаються.

Вважаю, що взаємодія прав і обов'язків військовослужбовців повинна забезпечувати баланс між обмеженнями їхніх прав і наданими перевагами.

Досліджуючи поняття прав ветеранів війни, то поняття ветеран закріплено в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» встановлює, що ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав [4, с. 425].

Поняття «ветеран війни» визначено в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який встановлює, що ветеранами війни є особи, які безпосередньо брали участь у захисті держави чи в бойових діях на території іноземних держав. Це визначення акцентує увагу на особах, які активно захищали свою Батьківщину.

Термін «захист Батьківщини» має широкий спектр тлумачень і може включати різні форми активності, однак загалом під ним розуміється участь осіб у військових діях, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності та незалежності держави. У даному контексті важливо зазначити, що мова йде про активну діяльність особи, а не про її наміри чи бажання, для здійснення яких необхідна конкретна участь у заходах оборони держави в умовах загрози національній безпеці.

Водночас така участь повинна відповідати вимогам національного законодавства, яке регулює проходження військової служби та участь у бойових діях, а також міжнародному гуманітарному праву, яке визначає

правила ведення військових операцій та охорону прав людини під час конфліктів.

Одним із важливих питань, що постають у контексті цієї теми, є визначення форми участі осіб у бойових діях, а також категорії, які можуть бути віднесені до ветеранів війни. Зокрема, чи можуть цивільні особи, які брали участь у захисті країни, а також постраждали від бойових дій, бути віднесені до цієї категорії? Інтерес також викликає роль волонтерів і учасників Революції Гідності в контексті їхнього можливого статусу ветеранів війни.

Ще однією важливою складовою правового статусу ветерана є участь у бойових діях за межами України, на території інших держав. Це поняття охоплює різноманітні ситуації, зокрема міжнародні конфлікти, акти тероризму, окупацію чи анексію територій, що ускладнює визначення конкретних критеріїв для встановлення статусу ветерана в таких випадках.

Відповідно до міжнародного гуманітарного права, бойові дії на території іншої держави можуть бути виправданими лише в окремих обмежених випадках, коли вони здійснюються у самообороні або з метою захисту міжнародного порядку. Зокрема, Конвенція IV Гаазького універсального договору про закони та звичаї війни на суші (прийнята у 1907 р.) визначає, що військові дії можуть бути виправдані лише у випадку самооборони або захисту міжнародного порядку, якщо дипломатичні засоби недосяжні або виявилися недостатньо ефективними [6].

Міжнародне право містить низку обмежень, що визначають масштаби та способи ведення військових дій. Одним із основних принципів є заборона на здійснення нападів на цивільні об'єкти, зокрема на житлові будівлі, навчальні заклади, медичні установи та інші об'єкти, що не мають військового значення. Ці норми мають на меті захистити цивільних осіб і забезпечити гуманні умови ведення війни, відповідно до положень міжнародного гуманітарного права.

У контексті визначення «участі в бойових діях на території інших держав» варто уточнити, що існує потреба врахувати можливість участі

громадян України у бойових діях, які не є легітимними або не визнані Україною, зокрема в рамках невизнаних чи незаконних конфліктів.

Така ситуація підкреслює необхідність більш чіткого формулювання поняття «ветеран війни», оскільки поточне визначення не охоплює повного спектру умов і методів ведення бойових дій, а також різноманітних груп осіб, що залучені до них.

Війна в Україні, що триває з 2014 року, почалася з військових дій на сході країни і переросла у повномасштабну агресію Російської Федерації, яка призвела до численних жертв серед військових та цивільних осіб не лише на сході, а й в інших регіонах країни.

Внаслідок бойових дій багато людей були поранені, скалічені або позбулися своїх домівок. З 2014 року в Україні проводилась антитерористична операція (АТО), а з 2018 року – операція об'єднаних сил (ООС). Антитерористична операція на сході України була серією військових та спеціальних заходів, здійснюваних силами українських правоохоронних органів та збройних сил з метою протидії незаконним російським та проросійським збройним формуванням.

Ці дії мали на меті стабілізацію ситуації в східних регіонах та захист територіальної цілісності України від зовнішньої агресії.

З метою боротьби з агресією окупаційної влади навесні 2014 року було запроваджено правовий режим антитерористичної операції, оскільки існувала нагальна необхідність організації виборів Президента та парламенту.

В умовах воєнного стану проведення виборів стало б неможливим. У 2018 році було запроваджено Операцію об'єднаних сил (ООС), яка охоплює низку військових та спеціальних організаційно-правових заходів, організованих українськими силовими структурами для боротьби з незаконними російськими та проросійськими збройними формуваннями у східних регіонах України [20].

24 лютого 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, військові підрозділи, які раніше брали участь в Операції об'єднаних сил, утворили угруповання Об'єднаних сил.

До структури цього угруповання увійшли оперативно-тактичні об'єднання «Схід» і «Північ» та частини безпосереднього підпорядкування. Угруповання Об'єднаних сил разом з іншими підрозділами та ресурсами, що залучені до проведення бойових дій на сході та півдні країни, перебувають у підпорядкуванні командувача Сил оборони України.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», визначається коло осіб, на яких поширюються норми цього Закону. Серед таких осіб — сім'ї військовослужбовців, які отримали статус ветеранів війни внаслідок загибелі або смерті від поранень чи контузій, отриманих під час виконання службових обов'язків.

До членів сімей військовослужбовців належать: утриманці загиблого; батьки; один із подружжя, який не одружився вдруге; діти, які не мають своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали інвалідами до досягнення повноліття [4].

Ветерани війни – це люди, які брали безпосередню участь у бойових діях, антитерористичних операціях, збройних конфліктах або інших формах військової діяльності, спрямованих на захист суверенітету та територіальної цілісності України. Також до цієї категорії входять учасники військових операцій за кордоном, що діяли в межах міжнародних угод чи контрактів.

Статус ветерана поширюється не лише на військовослужбовців, але й на лікарів, волонтерів, миротворців, членів УПА, ліквідаторів наслідків терористичних атак, а також на осіб з інвалідністю, отриманою через участь у бойових діях. Крім цього, він охоплює інших осіб, які зазнали фізичних чи психологічних втрат через бойову діяльність. Держава зобов'язана забезпечувати для них соціальну підтримку та надавати спеціалізовану допомогу.

Підтвердження статусу ветерана війни потребує документального підтвердження участі у відповідних діях, при цьому всі вимоги повинні відповідати українському законодавству та міжнародним правовим нормам.

Однією з важливих ознак є факт отримання тілесних ушкоджень, таких як поранення, контузії, травми або інвалідність внаслідок участі в бойових діях чи збройних конфліктах, що є важливим елементом, хоча й факультативним для надання статусу ветерана. Іншим критерієм є факт проходження служби в складі збройних сил, поліції, Служби безпеки України, Державній прикордонній службі України, або в інших державних чи військових формуваннях, що бере участь у бойових діях чи виконанні службових обов'язків.

Статус ветерана війни також має бути підтверджений відповідними офіційними документами, такими як військовий квиток, посвідчення ветерана війни, свідоцтво про поранення або інвалідність, що видаються органами, уповноваженими на це згідно з національним законодавством.

Такі документи є офіційним підтвердженням участі особи в бойових діях і надають право на отримання спеціальних пільг і соціальної підтримки. Ветерани війни потребують не лише матеріальних, але й психологічних, медичних та соціальних послуг, які покликані підтримувати їх у процесі адаптації до цивільного життя після служби чи участі в бойових діях.

1.2. Основи правового статусу військовослужбовців і ветеранів у законодавстві України

Правовий статус військовослужбовців регулюється низкою нормативно-правових актів, від найнижчого до найвищого рівня юридичної сили:

- 1) регулювання на рівні Конституції (Конституція України);
- 2) міжнародно-правове регулювання (міжнародні договори та угоди);
- 3) регулювання через законодавство (Закон України);
- 4) регулювання через підзаконні акти.

Вирішальну роль у формуванні правового статусу військовослужбовців відіграють судові рішення.

Незалежно від рівня та юридичної сили нормативно-правових актів, що регулюють статус військовослужбовців, всі вони мають спільну мету - офіційно підтвердити визнання державою особливого правового статусу військовослужбовців.

Зокрема, судові акти виконують важливу функцію тлумачення законодавчих норм та забезпечення правового захисту військовослужбовців з урахуванням їх особливого становища в системі суспільних відносин.

Це також підкреслює необхідність законодавчого закріплення прав військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу та можливих обмежень цих прав, а також надання пільг, компенсацій та гарантій для належної реалізації цих прав.

Конституція України є основним правовим документом, що регулює правовий статус військовослужбовців. Конституція встановлює основні засади правового статусу громадян, у тому числі військовослужбовців, та визначає їхні права і обов'язки.

Відповідно до статті 24 Конституції, всі громадяни України мають рівні права і свободи та є рівними перед законом. Конституція не розрізняє громадян за родом занять, але для військовослужбовців передбачені спеціальні правові положення, які забезпечують їх соціальний захист.

Такий підхід ґрунтується на завданнях військовослужбовців та їхніх особливостях.

Основний Закон держави є основою для розвитку законодавства, яке враховує специфічні потреби цієї категорії громадян. Конституція України (стаття 17) містить положення, які визначають оборону держави як одну з основних функцій забезпечення національної безпеки.

Ці положення підкреслюють важливість захисту суверенітету і територіальної цілісності України, що є пріоритетом не лише для органів державної влади, а й для всього населення України.

Тому вони створюють правову основу для особливого правового режиму для військовослужбовців та військовослужбовців, які виконують такі обов'язки, надаючи їм відмінний від цивільних осіб правовий статус та забезпечуючи застосування до них норм відповідно до їхніх професійних вимог та специфічних обов'язків.

Водночас держава гарантує соціальний захист громадянам України, які перебувають на службі у Збройних Силах та інших військових формуваннях, а також членам їхніх сімей [1]. Конституційні положення, що визначають основи правового статусу військовослужбовців, є правовою базою для подальшого розвитку правового регулювання прав та обов'язків військовослужбовців та військовозобов'язаних.

Норми Конституції України мають пряму юридичну дію і тому не можуть детально врегулювати всі аспекти правового статусу осіб, у тому числі військовослужбовців, хоча і встановлюють загальні принципи. Конституція є основою для формулювання спеціалізованих норм, які конкретизують і доповнюють її положення з метою забезпечення більш глибокого і детального регулювання цих відносин у національному законодавстві. У зв'язку з цим положення Конституції потребують подальшого розвитку в рамках інших законодавчих актів, які гарантують реалізацію прав і свобод військовослужбовців та гарантують їх соціальний захист.

Після здобуття Україною незалежності Верховна Рада прийняла такі базові закони, як Закон «Про оборону України» та Закон «Про Збройні Сили України». Ці нормативно-правові акти стали основою для формування системи національної оборони, організації Збройних Сил України та правового статусу військовослужбовців.

Ці закони встановили соціальні гарантії, права та обов'язки військовослужбовців і створили правову основу для ефективного виконання ними своїх обов'язків: Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року є першим законодавчим актом, який встановив правовий статус військовослужбовців [3].

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» посідає важливе місце серед законодавчих актів, що встановлюють правовий статус військовослужбовців.

Цей закон є основою для забезпечення всебічного соціального і правового захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей та інших осіб, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби, у тому числі призваних на військові збори або для проходження служби у резерві.

Закон визначає не тільки основи правового статусу військовослужбовців, а й умови та порядок реалізації їхніх прав, обмеження, що накладаються на ці права, та гарантії соціального захисту. Закон спрямований на конкретизацію положень Конституції України та інших законодавчих актів, що регулюють правовий статус військовослужбовців Збройних Сил України, та забезпечення належного рівня їх соціального і правового захисту. Закон підкреслює, що допомога військовослужбовцям включає в себе не тільки матеріальне забезпечення, а й створення умов для задоволення їхніх психологічних потреб.

Особлива увага приділяється підтримці соціальної рівноваги військовослужбовців, що сприяє підвищенню їх морального духу та забезпеченню належного виконання ними службових обов'язків. Такий підхід є запорукою збереження психологічної стабільності у військовому середовищі та інших силових структурах.

Відповідно до Закону, соціальний захист військовослужбовців визначається як діяльність держави, спрямована на забезпечення правових і соціальних гарантій особам, які виконують завдання із захисту держави, та членам їхніх сімей. Ці гарантії включають не тільки забезпечення належних умов

служби, але й допомогу в разі поранення або інвалідності, отриманих внаслідок виконання обов'язків військової служби, а також надання відповідних соціальних пільг і компенсацій.

Важливим елементом цього захисту є забезпечення належних житлових умов для військовослужбовців та їхніх сімей під час служби та після її завершення. Функція соціального захисту військовослужбовців полягає у встановленні системи державних гарантій, які відповідають вимогам Конституції України щодо прав людини.

Ці гарантії мають забезпечити військовослужбовцям та членам їхніх сімей необхідні умови для нормальної життєдіяльності та адаптації після повернення до цивільного життя, зокрема шляхом надання пенсій, допомог, субсидій, доступу до медичних послуг та інших видів соціальної підтримки.

Особливістю соціального захисту військовослужбовців є те, що він спрямований на специфічні аспекти їхньої військової служби, такі як участь у бойових діях, миротворчих місіях та спеціальних місіях в екстремальних ситуаціях, які відрізняються від звичайних цивільних операцій.

Це означає, що соціальний захист повинен враховувати високий рівень ризику і стресу, пов'язаний з військовою службою, і передбачати спеціальні заходи для підтримки здоров'я, психологічного стану та фізичного відновлення військовослужбовців, особливо після участі в бойових діях. Це право передбачає надання допомоги у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати засобів до існування, вимушеного безробіття, виходу на пенсію та в інших випадках, визначених законом. Правові норми, що регулюють особливий статус військовослужбовців, також передбачені в законах, що регулюють діяльність інших військових формувань в Україні.

До них відносяться закони, які забезпечують правові засади діяльності органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, Національної гвардії України та інших силових структур, що виконують оборонні та правоохоронні функції. Ці нормативно-правові акти є правовою

основою діяльності військовослужбовців та осіб, прирівняних до них, і регулюють їхні обов'язки, права та статус при виконанні службових обов'язків. Наприклад, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України встановлює загальні права та обов'язки військовослужбовців і цивільного персоналу, обов'язки працівників штабів та регламентує повсякденне життя і службову діяльність військовослужбовців і цивільного персоналу [8].

Правовий статус військовослужбовців також регулюється підзаконними актами. Підзаконні нормативно-правові акти - це закони, видані відповідно до законодавства з метою встановлення, уточнення та тлумачення загальних норм, викладених в основних законодавчих актах. Підзаконні акти мають на меті деталізувати положення законів і можуть включати в себе різні форми нормативно-правових актів, виданих адміністративними органами.

Правовий статус військовослужбовців регулюється системою підзаконних актів, які базуються на Конституції та законах України. До цієї системи належать укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, а також нормативно-правові акти міністерств і центральних органів виконавчої влади. Окремі аспекти цього статусу можуть бути врегульовані нормативними актами органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади у межах їхньої компетенції.

Наприклад, Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» передбачає наявність численних бланкетних норм, які зобов'язують Кабінет Міністрів України приймати відповідні постанови для конкретизації прав, пільг, компенсацій, визначених цим законом. Окремо в законі зазначено, що Кабінет Міністрів України має затверджувати правила щодо таких важливих аспектів, як порядок грошового забезпечення військовослужбовців, методика обчислення вислуги років, призначення та виплата пенсій і грошової допомоги, а також порядок забезпечення військовослужбовців матеріальними засобами і організація державного обов'язкового особистого страхування.

Крім того, постанови, накази, розпорядження та інші акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на основі законодавства, мають бути відповідними до Конституції України, законів та указів Президента України. Це означає, що підзаконні акти не можуть суперечити основним нормативно-правовим актам, зокрема Конституції та законам України, і повинні гарантувати їх ефективне виконання та дотримання прав військовослужбовців.

Акти центральних органів виконавчої влади, які регулюють правовий статус військовослужбовців і забезпечують реалізацію їх прав і свобод, включають накази Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та інших відповідних відомств. Наприклад, у Збройних Силах України є низка наказів Міністерства оборони, що регламентують різні аспекти матеріального та грошового забезпечення військовослужбовців, а також питання їх соціального захисту.

Повномасштабне збройне вторгнення Росії на територію України створило нові виклики для забезпечення прав і свобод військовослужбовців у контексті воєнних дій. Під час цього конфлікту виникли нові проблеми, які потребують комплексного правового врегулювання. До таких важливих питань можна віднести, зокрема, організацію надання відпусток, виплату грошових винагород за участь у бойових операціях, а також питання забезпечення грошовим забезпеченням військовослужбовців під час перебування в полоні чи проходження реабілітації. Окремим аспектом є необхідність правового забезпечення психологічної реабілітації військовослужбовців, з метою підтримки їхнього ментального здоров'я в умовах тривалого стресу та конфлікту.

Вирішення зазначених проблем потребує внесення змін до чинного законодавства та розробки нових підзаконних нормативно-правових актів. Це має враховувати досвід, отриманий у процесі військових дій, і відповідати актуальним потребам військовослужбовців, зокрема у питаннях їх соціального захисту, правової підтримки та реалізації соціальних гарантій під час війни.

Основи правового статусу ветеранів

Як вже було зазначено, поняття ветерана закріплено в Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх захисту».

Де ветерани війни – це особи які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав.

До ветеранів війни відносяться: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх захисту» націлений на захист ветеранів війни шляхом:

створення гідних умов для підтримання здоров'я та активного життя;

забезпечення соціального та інших видів обслуговування, розвиток матеріально-технічної бази закладів і служб, створених для цього, а також підготовка кваліфікованих фахівців;

реалізація спеціалізованих програм соціального та правового забезпечення ветеранів війни;

забезпечення пільг, привілеїв та соціальних гарантій під час трудової діяльності з урахуванням професійної підготовки та стану здоров'я.

Водночас, можна виокремити і ознаки поняття «ветеран війни» це:

- Участь у збройних конфліктах, бойових діях або інших формах збройної боротьби на боці України або інших союзних держав. Це основна ознака, яка визначає, що особа є ветераном війни. Включає як безпосередню участь у бойових діях, так і участь у військових операціях, таких як антитерористичні операції або миротворчі місії, коли особа діє на захист територіальної цілісності та суверенітету України або за міжнародними зобов'язаннями країни у боротьбі проти агресії чи порушення миру.

- Підтверджена участь військової особи в збройному конфлікті або бойових діях, що була здійснена відповідно до вимог законодавства. Ветеран війни має обов'язково пройти офіційну процедуру підтвердження своєї участі в

бойових діях або збройних конфліктах. Це може включати документацію, як-от військовий квиток, посвідчення, або офіційні записи в реєстрах та архівах, що підтверджують участь в операціях, затверджених державою.

- Отримання поранень, контузій, травм або інвалідності внаслідок участі в збройних конфліктах, бойових діях чи інших формах збройної боротьби. Це факультативна ознака, що має на меті визначити фізичні та психологічні наслідки, понесені особою в результаті участі у військових діях. Якщо військовослужбовець отримав поранення, травму або став інвалідом під час виконання службових обов'язків у зоні бойових дій, це також є важливим чинником для визнання особи ветераном війни.

- Строк служби в Збройних Силах України, поліції, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України та інших військових формуваннях. Ця ознака передбачає наявність певного мінімуму служби у складі офіційних військових чи правоохоронних органів країни, що підтверджує професійну належність до військової служби та безпосереднє виконання обов'язків під час збройного конфлікту чи інших кризових ситуацій, що можуть визначати статус ветерана.

- Підтвердження ветеранства відповідними документами, такими як військовий квиток, посвідчення про ветеранство, свідоцтво про поранення чи інвалідність. Для того, щоб бути визнаним ветераном війни, особа повинна мати на руках офіційні документи, які підтверджують її статус. Це дозволяє забезпечити правову визначеність та доступ до державних пільг та гарантій.

- Потреба у спеціальних пільгах та підтримці від держави. Ветерани війни є особливою категорією громадян, які через специфіку своєї діяльності під час бойових дій можуть потребувати соціальної, медичної, матеріальної та психологічної підтримки. Ця ознака передбачає надання державних пільг, компенсацій, забезпечення житлом, медичними послугами, реабілітаційними програмами та іншими формами підтримки.

- Ведення спеціального обліку ветеранів війни відповідно до законодавства. Для забезпечення ефективного надання прав і пільг, а також надання допомоги, необхідно вести спеціальний облік ветеранів війни. Це дає змогу створити реєстри, за якими можна контролювати, які особи мають право на певні державні послуги, та здійснювати належну організацію допомоги. Такий облік здійснюється в рамках національної системи соціального захисту ветеранів війни та потребує впровадження спеціальних механізмів визнання та реєстрації цього статусу.

Остання ознака належить до внутрішньої процедури визначення статусу ветерана війни в Україні.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення переліків осіб, які мають право на отримання пільг, передбачених законодавством про ветеранів війни» від 07 листопада 2002 р. № 1755 встановлено порядок ведення переліків осіб, які мають право на отримання пільг, передбачених законодавством про ветеранів війни. Оновлення переліків ветеранів війни здійснюється не рідше одного разу на рік [7].

Факт затвердження переліку осіб, які мають статус ветерана війни, не є єдиним визначальним чинником для підтвердження цього статусу. У випадку, коли особа не включена до офіційного переліку ветеранів війни, вона все одно має право звернутися до компетентних військових органів для отримання додаткових рекомендацій щодо свого статусу. Це означає, що у разі, якщо особа вважає себе ветераном війни, але не потрапила до затвердженого списку, їй слід звернутися до відповідних органів для отримання офіційного підтвердження її правового статусу.

Військові органи, які займаються питаннями надання статусу ветерана, можуть розглянути кожен випадок індивідуально, оцінити факти участі особи в бойових діях чи інших збройних конфліктах і надати відповідну рекомендацію. Таке підтвердження від органів, що здійснюють військовий облік або інші відповідні структури, може бути використано як підстава для визнання статусу

ветерана війни. Це, своєю чергою, відкриває для особи можливість користуватися правами, що надаються ветеранам, включаючи пільги, компенсації та інші форми державної підтримки, які гарантуються законодавством України.

Згідно з національним законодавством, ветерани війни, як суб'єкти юридичних прав, мають право на повний спектр соціального, економічного, трудового та цивільного захисту. Це включає в себе не лише надання медичної допомоги та соціальних виплат, а й право на психологічну реабілітацію, підтримку в працевлаштуванні, а також спеціальні пільги у сфері освіти, житлових прав та інших життєвих аспектів. Всі ці права та гарантії є закріпленими в законодавчих актах України, що визнають особливий статус ветеранів війни і сприяють їх соціальній інтеграції після участі в бойових діях.

Таким чином, навіть за відсутності офіційного визнання в переліку, особи, які мають відповідний досвід участі в бойових діях чи збройних конфліктах, можуть отримати юридичне підтвердження свого статусу через звернення до військових органів. Це дозволяє гарантувати їм захист прав і забезпечити належні умови для повернення до цивільного життя з урахуванням усіх потреб і проблем, що виникають внаслідок участі у військових діях.

Гарантії юридичних прав ветеранів війни можна поділити на дві основні категорії:

1. Гарантії реалізації прав включають в себе механізми і процеси, що забезпечують можливість фактичної реалізації прав ветеранів війни. Це передбачає чітке визначення обсягу прав, що надаються ветеранам, а також умови і обставини, при яких вони можуть бути реалізовані. Крім того, важливими є юридичні факти, які є підставою для реалізації прав ветеранів, а також процесуальні форми, які встановлюють чіткі процедури для отримання пільг та інших соціальних гарантій. Також необхідно враховувати заходи заохочення та пільги, що стимулюють активну участь ветеранів у процесах реалізації своїх прав.

2. Гарантії охорони прав ветеранів війни спрямовані на забезпечення захисту їхніх прав і запобігання порушенням. Це включає нагляд та контроль за поведінкою осіб, які мають взаємодію з ветеранами, з метою виявлення правопорушень. Правовий захист включає засоби юридичного реагування на порушення прав ветеранів, а також забезпечення юридичної відповідальності тих, хто порушує ці права. Охорона прав також передбачає процесуальні форми захисту, а також заходи профілактики, спрямовані на запобігання порушенням прав ветеранів.

Гарантії прав ветеранів війни становлять систему норм, принципів, умов і вимог, які у сукупності забезпечують додержання прав і свобод та законних інтересів зазначених суб'єктів. Варто підкреслити, що дієвість таких гарантій визначається розвитком правових принципів і демократичних інститутів, станом економіки, механізмами розподілу життєвих благ, правотворчою атмосферою у суспільстві, рівнем правової освіти та культури населення, ступенем суспільної єдності, а також наявністю ключових елементів у системі державного управління [12].

Вищевикладене дає можливість говорити, що ветерани війни в Україні мають певні правові гарантії, які забезпечують їх захист у використанні своїх прав.

Основні правові гарантії для ветеранів війни охоплюють кілька важливих елементів, що забезпечують їхні права та соціальний захист у різних аспектах життя.

Перш за все, важливою складовою є наявність комплексної системи нормативно-правових актів, що регулюють правовий статус ветеранів війни. Ці акти визначають умови їх соціального забезпечення, пільги, а також права на пенсійне забезпечення, медичні послуги, житло та компенсацію за понесені збитки. Законодавчі акти створюють основу для забезпечення прав ветеранів, надаючи їм правові інструменти для захисту своїх інтересів.

Крім того, ветерани війни мають гарантоване право на захист своїх прав через судові органи. Вони можуть звертатися до суду для вирішення спорів, що стосуються пенсій, медичних послуг, житла та компенсацій. Це право на судовий захист є одним із головних засобів для забезпечення прав ветеранів та відновлення справедливості у випадку порушення їхніх прав.

Іншим важливим аспектом є можливість представлення інтересів ветеранів війни у державних установах та громадських організаціях. Ветерани можуть звертатися до органів влади або брати участь у діяльності організацій, що займаються захистом прав цієї категорії осіб. Це дозволяє їм забезпечувати свої інтереси та активно впливати на ухвалення рішень, що стосуються їхнього соціального захисту.

Окрім того, держава надає ветеранам війни різноманітну підтримку через відповідні органи, зокрема Міністерство праці та соціальної політики України, місцеві органи влади та громадські організації. Ці структури забезпечують ветеранів необхідними соціальними послугами, фінансовою підтримкою та реабілітаційними послугами, а також можуть надавати допомогу в різних сферах їхнього життя.

Нарешті, ветерани мають право на отримання актуальної інформації щодо своїх прав та пільг. Вони можуть звертатися до органів влади та громадських організацій для отримання консультацій і роз'яснень стосовно законодавчих змін, доступних пільг і можливостей для соціальної підтримки. Це допомагає ветеранам бути поінформованими і ефективно реалізовувати свої права.

1.3 Міжнародний досвід захисту прав військовослужбовців і ветеранів: уроки для України

Соціальний захист, тобто забезпечення соціальних прав, є одним із ключових аспектів захисту прав військовослужбовців та членів їхніх сімей. Цей

напряв є важливим для забезпечення належного рівня підтримки та захисту соціальних інтересів цієї категорії громадян.

У попередньому розділі було детально розглянуто національну нормативно-правову базу, що закріплює права і свободи військовослужбовців та ветеранів.

У свою чергу, загальне міжнародне право, що стосується соціального захисту людини і громадянина, включає:

1) Загальну декларацію прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року) [9];

2) Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, ратифікований Україною у 1973 році, ратифікований 19 жовтня)[10]. ратифікований 19 жовтня)[10];

3) Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (Україна приєдналася до Протоколу 25 грудня 1990 року)[11];

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (прийнята в Римі 4 листопада 1950 року).

Основні положення Міжнародних пактів ґрунтуються на правах, викладених у Загальній декларації прав людини. Ці пакти містять важливі норми щодо соціального захисту осіб, у тому числі військовослужбовців. У сучасних умовах, особливо в умовах воєнних дій, особливого значення набувають міжнародно-правові документи, що регулюють соціальний захист військовослужбовців в умовах війни.

Найважливішими з них є: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими [13], Римський статут Міжнародного кримінального суду (прийнятий 17 липня 1998 року)[14], серед інших.

Вищезазначені міжнародно-правові акти містять норми, що регулюють соціальне забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей під час воєнних дій.

Досліджуючи міжнародно-правові аспекти захисту прав військовослужбовців та членів їхніх сімей, варто також звернути увагу на досвід інших країн у цій сфері.

Вивчення зарубіжних практик соціального забезпечення військовослужбовців показує, що однією з найбільш ефективних і розвинених систем є система грошового забезпечення військовослужбовців, яка діє в США та країнах НАТО.

Ця система є повністю прозорою для громадськості, а інформація про соціальний захист військовослужбовців відіграє важливу роль у популяризації військової служби. У багатьох країнах, включаючи США, Німеччину та Францію, існують системи соціального забезпечення військовослужбовців, які мають таку структуру: «основне грошове забезпечення, доплати та надбавки, грошове забезпечення та грошове забезпечення постійним житлом (у тому числі тимчасові, спеціальні, заохочувальні та компенсаційні виплати) та одноразова грошова допомога при звільненні» [19, с. 135-140].

Країни НАТО та Аналіз основних видів грошового забезпечення українських військовослужбовців показує, що рівень грошового забезпечення українських військовослужбовців у 1,5-3 рази нижчий, ніж у Росії та Польщі, і в 5-13 разів нижчий, ніж у США та Німеччині [19, с. 140-142].

Ці дані свідчать про нагальну необхідність підвищення базового грошового забезпечення українських військовослужбовців. Без таких заходів важко говорити про ефективність служби військовослужбовців, підвищення престижу професії та зростання інтересу абітурієнтів до спеціалізації військовослужбовців.

Схеми соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей повинні також включати податкові пільги, які б сприяли підтримці їхнього

економічного становища та забезпеченню належних умов служби. Наприклад, у США складна податкова система поширюється як на військовослужбовців, так і на цивільний персонал, хоча військовослужбовцям надаються певні податкові пільги [21].

Зокрема, федеральний податок не стягується з грошового забезпечення на харчування та житло, речового забезпечення та інших виплат військовослужбовцям, які проходять службу вдалині від своїх сімей. Крім того, не оподатковується грошове забезпечення військовослужбовців, які проходять службу за кордоном. Податкові пільги значно збільшують «чистий» дохід військовослужбовців [22].

Порівняльно-правовий аналіз показує, що в країнах НАТО системи соціального забезпечення військовослужбовців включають кілька важливих елементів.

До них належать регулярні грошові виплати, компенсаційні схеми, спеціальні заохочувальні виплати з відповідних фондів та пільги, спрямовані на підтримку військовослужбовців та їхніх сімей. Прямі виплати включають грошове забезпечення, житло та харчування. Так, у країнах НАТО ці виплати здійснюються як у грошовій, так і в натуральній формі (продовольство). Спеціальні виплати із заохочувального фонду призначені для стимулювання військовослужбовців до роботи у важких або екстремальних умовах, наприклад, на підводних човнах, при дуже низьких температурах або на кораблях, які здійснюють далекі плавання.

Основною метою такої компенсації є заохочення до виконання службових обов'язків у таких умовах та підвищення престижу військової професії.

Компенсація виплачується для покриття будь-яких непередбачуваних витрат, які можуть виникнути в результаті переїзду військовослужбовця або зміни місця служби, підвищення вартості життя в певній місцевості або інших витрат, які можуть виникнути під час служби.

Зокрема, країни НАТО оплачують витрати на переїзд військовослужбовців та членів їхніх сімей при зміні місця служби. У США, наприклад, військовослужбовці та члени їхніх сімей отримують 50% знижку на авіа-, залізничні та автобусні квитки, а також номери в готелях і транспортні послуги в країні. Пільги для військовослужбовців включають безкоштовне медичне обслуговування, різні види страхування та інші соціальні послуги [19, с. 135].

Основним принципом медичного обслуговування є забезпечення сімей військовослужбовців постійним сімейним лікарем та доступ до якісної медичної допомоги. Крім того, пільги включають освітні послуги та знижки в спеціалізованих магазинах, що продають продовольчі та промислові товари. Пільги для сімей військовослужбовців включають низку соціальних програм. Серед них - освіта, дошкільна освіта в дитячих садках та знижки в спеціалізованих магазинах.

Ці пільги надаються сім'ям діючих військовослужбовців, а також сім'ям військовослужбовців, які звільнилися, померли, пропали безвісти або потрапили в полон при виконанні службових обов'язків. Важливим аспектом соціального захисту сімей військовослужбовців є надання пільг при працевлаштуванні. Зокрема, члени сім'ї мають право на першочергове працевлаштування з максимальним терміном пошуку роботи не більше шести місяців.

Крім того, пріоритет надається також працевлаштуванню на умовах неповного робочого дня або неповної зайнятості. Іншою важливою сферою є забезпечення житлом військовослужбовців та їхніх сімей. У США, наприклад, однією з головних соціально-економічних проблем країни є відсутність сучасного житла для військовослужбовців.

У Туреччині більшість офіцерів живуть у житлі, що надається Міністерством оборони через Пільговий житловий фонд. Житло будується за

єдиною загальнонаціональною програмою під керівництвом Генерального штабу [23].

Вивчення міжнародно-правових норм та зарубіжного досвіду дає цінні уроки, які можуть бути впроваджені у національне законодавство України з метою покращення правової захищеності військовослужбовців. Це стосується вивчення ефективних моделей і механізмів захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в інших країнах та адаптації їх до вітчизняної правозастосовчої практики.

Таким чином, Україна має великий потенціал для вдосконалення системи соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, особливо з огляду на європейський вектор розвитку України та процес інтеграції до Європейського Союзу (ЄС) та Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Ці міжнародні організації розробили системи соціального захисту військовослужбовців, що включають широкі пільги, компенсації, медичні та освітні можливості для військовослужбовців та членів їхніх сімей. Для того, щоб Україна приєдналася до цих систем, національне законодавство має бути приведене у відповідність до європейських стандартів, включаючи більш ефективний захист прав і свобод військовослужбовців.

З огляду на прагнення України стати членом ЄС і НАТО, необхідно розробити механізми соціальної підтримки військовослужбовців, запровадити нові нормативно-правові акти, які забезпечать кращу соціальну підтримку та належні умови служби, а також покращити медичне, житлове та трудове право.

В Україні чинне законодавство потребує не лише вдосконалення, але й модернізації відповідно до практики європейських країн.

Висновки до 1 розділу

Права військовослужбовців і ветеранів війни мають виняткове значення для суспільства, оскільки їхня діяльність спрямована на виконання критично важливих функцій з оборони та забезпечення національної безпеки. Правовий статус військовослужбовців включає три основні компоненти: загальний, спеціальний та індивідуальний. Загальний статус гарантує конституційні права і свободи, характерні для всіх громадян, спеціальний статус передбачає додаткові права й обов'язки, що випливають із військової служби, а індивідуальний враховує особливості конкретного військовослужбовця, його посади, звання та виконуваних завдань. Усі ці рівні статусу взаємопов'язані та утворюють єдину систему соціального й правового регулювання.

Важливо зазначити, що правовий статус військовослужбовців і ветеранів формується на основі Конституції України, а також низки спеціалізованих нормативно-правових актів. Серед них особливу роль відіграють закони України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» і «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Ці акти закладають основи соціального захисту військовослужбовців, включаючи гарантії належних умов служби, пільг, компенсацій, а також допомоги в разі інвалідності чи втрати годувальника.

Соціальний захист ветеранів війни в Україні регламентується як на законодавчому рівні, так і через міжнародно-правові акти, що визначають права людини. Поняття «ветеран війни» закріплено у відповідних законах і охоплює не лише учасників бойових дій, але й осіб, які отримали інвалідність або зазнали інших наслідків внаслідок виконання військових обов'язків. Для цих осіб передбачено широкий спектр соціальних гарантій, серед яких пільги в оподаткуванні, забезпечення житлом, медичні послуги, доступ до освіти та реабілітаційних програм.

Особливої уваги заслуговує міжнародний досвід соціального захисту військовослужбовців та ветеранів. У країнах НАТО, таких як США, Німеччина, Франція, існують розвинені системи соціального забезпечення, які включають прозоре грошове забезпечення, медичні послуги, житлові програми, а також пільги для членів сімей військових. У США, наприклад, військовослужбовці отримують податкові пільги, спеціальні компенсації за службу у важких умовах, а також доступ до високоякісної медичної допомоги. Цей досвід є важливим для врахування в Україні, яка прагне інтегруватися в європейські та міжнародні структури.

Аналізуючи сучасний стан соціального захисту військовослужбовців в Україні, варто відзначити, що, незважаючи на наявність розвиненої правової бази, рівень фінансового забезпечення значно нижчий, ніж у багатьох країнах світу. Це вимагає термінового реформування системи оплати праці, надання

соціальних гарантій і створення привабливих умов для служби в армії. Серед проблемних питань також слід виділити необхідність удосконалення механізмів реабілітації військовослужбовців, особливо тих, хто постраждав внаслідок війни.

Війна в Україні, що триває з 2014 року, значно посилила актуальність питання захисту прав військовослужбовців та ветеранів. Це особливо стосується тих, хто брав участь у бойових діях, проходив службу в зоні проведення антитерористичної операції або став учасником миротворчих місій. Законодавство потребує змін, які враховували б сучасні виклики, такі як забезпечення відпусток, виплата компенсацій, надання медичної допомоги та психологічної реабілітації.

Міжнародний досвід показує, що ефективність захисту військовослужбовців залежить від комплексного підходу до забезпечення їхніх прав. Це включає розробку прозорих систем виплат, надання податкових пільг, забезпечення житлом, медичними послугами та освітніми можливостями. В Україні важливо адаптувати цей досвід, забезпечивши стандарти, які відповідатимуть вимогам ЄС і НАТО.

Отже, забезпечення прав військовослужбовців і ветеранів є стратегічно важливим для розвитку української державності та інтеграції в міжнародне співтовариство. Це вимагає розробки нових нормативно-правових актів, удосконалення існуючого законодавства та впровадження сучасних механізмів соціального захисту. Орієнтуючись на міжнародний досвід, Україна може створити систему, яка не лише відповідатиме потребам військовослужбовців, але й підвищуватиме престиж військової служби в суспільстві.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУТ ОМБУДСМАНА В УКРАЇНІ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ВЕТЕРАНІВ

2.1. Історія становлення та правовий статус інституту Омбудсмана в Україні

З прийняттям Конституції України 28 червня 1996 року Україною було визначено основні принципи її політики в галузі забезпечення прав людини і громадянина.

Згідно з декларованими принципами, права і свободи людини та їх гарантії є основою і орієнтиром діяльності держави. Держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність. Забезпечення та захист прав і свобод людини є найважливішим завданням держави [1].

Однак очевидним є те, що проголошення прав у нормативних актах самі по собі не гарантують їхнє повне та ефективне втілення. Для цього необхідно створити системний механізм юридичних гарантій. Одним із ключових інструментів адміністративно-правового характеру є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, більш відомий як інститут Омбудсмана.

Його основне завдання — забезпечити дотримання прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Сучасні виклики, які постали перед країною через повномасштабне вторгнення Російської Федерації, масштабні бойові дії та часткову окупацію територій, суттєво ускладнили ситуацію у сфері захисту прав людини. Це підкреслює ще важливішу роль Омбудсмана як ключового суб'єкта, відповідального за забезпечення прав та свобод громадян, що проживають в Україні.

Протягом 2023 року до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надійшло 95 796 звернень, серед яких були такі, що піднімали питання, що потребують запровадження сучасних інструментів для захисту прав людини [24].

У цьому контексті особливу увагу юридичної науки привертає аналіз ключових напрямів діяльності Омбудсмана під час воєнного стану, а також оцінка ефективності його дій у відповідь на порушення прав і свобод у нинішніх реаліях.

Обговорюючи інститут Омбудсмана, слід підкреслити, що сучасні правові та демократичні держави приділяють велику увагу діяльності цього інституту, надаючи йому широке коло повноважень для парламентського контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина. Україна не є винятком, і відповідно до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР наділила Омбудсмана такими правами, як внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, перевірка стану дотримання цих прав державними органами, направлення актів реагування у відповідні органи у разі виявлення порушень, а також звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням [25].

Варто зазначити, що ідея створення інституту Омбудсмана протягом тривалого часу не знаходила підтримки серед цивілізованих країн. Хоча цей

інститут уперше був запроваджений у Швеції ще в першій половині XIX століття, він не отримав значного поширення в інших державах.

Показовим є те, що такі інституції почали засновуватись по всьому світу лише після Другої світової війни, коли питання захисту прав людини уперше в історії набуло неабиякого міжнародного звучання [26, с. 12-16].

Саме тому сьогодні, в умовах загострення конфліктної ситуації на території України, функціонування Омбудсмана набуває особливого значення. Життя, здоров'я, права та свободи людей стають надзвичайно уразливими і потребують найширшого захисту. Як у мирний час, так і під час війни, одним із ключових аспектів діяльності Омбудсмана залишається ретельний аналіз звернень громадян, іноземців, осіб без громадянства, а також представників їхніх інтересів щодо порушень прав.

Розгляд таких звернень дає змогу Омбудсману відкривати провадження, ретельно вивчати обставини кожного конкретного випадку порушення прав, встановлювати осіб, відповідальних за перешкоджання реалізації прав і свобод, а також вживати заходів для якнайшвидшого усунення цих перешкод. Через акти реагування Омбудсман сприяє тому, щоб кожна людина могла реалізувати свої права у повному обсязі.

Серед сучасних позитивних тенденцій у роботі Омбудсмана зі зверненнями громадян можна виділити запровадження альтернативних способів подання скарг. Тепер, окрім особистого звернення до громадської приймальні Уповноваженого за адресою його фактичного розташування, громадяни мають можливість надсилати свої скарги поштою чи електронною поштою.

Додатково, звернення до Омбудсмана можна подати через регіональні громадські приймальні, які функціонують по всій території України, що значно спрощує доступ громадян до захисту своїх прав.

Суттєвим здобутком за часи впровадження воєнного стану стало і оновлення гарячої лінії Омбудсмана, яка фіксує всі усні звернення та надає

можливість опрацювати кожен вхідний дзвінок і надати фахову консультацію [27].

На мою думку, для громадян, які звертаються до Офісу Омбудсмана процедура подання звернень є дуже спрощеною та зрозумілою. Будь-який громадянин та особа без громадянства без проблем може звернутися до Офісу Омбудсман та отримати фахову підтримку.

За результатами розгляду скарг громадян у 2022-2023 роках особлива увага приділяється забезпеченню прав внутрішньо переміщених осіб, дотриманню прав і свобод громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях, виявленню порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини під час бойових дій, а також забезпеченню прав громадян, які виїхали за межі України. Крім того, наголошується на важливості недопущення депортації та примусового переміщення осіб до Російської Федерації та тимчасово окупованих територій [27].

Ще одним важливим напрямом діяльності Омбудсмана є розвиток міжнародного співробітництва. В умовах воєнного стану цей аспект роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини значно посилюється. На сьогодні міжнародний напрям включає створення нових платформ для захисту прав громадян України на глобальному рівні, поширення об'єктивної інформації про грубі порушення прав людини та воєнні злочини, скоєні державою-агресором, а також залучення неурядових організацій до підтримки громадян України, які були змушені залишити країну і зараз перебувають у третіх державах.

28–29 жовтня 2023 року на Мальті відбулася презентація окремих напрямів роботи з реалізації Форми Міжнародного співробітництва (ФМ), в якій взяли участь 66 представників країн Заходу та Глобального Півдня. Одним із важливих напрямів була тема «Звільнення всіх полонених і депортованих осіб». Уповноважений представив позицію України щодо залучення країн-партнерів до процесу звільнення та повернення українців додому. Також під час

зустрічі канадська сторона запропонувала ідею створення коаліції країн для посилення тиску на Російську Федерацію з метою повернення українських дітей, що знайшло підтримку та реалізувалося у створенні Міжнародної коаліції за повернення українських дітей [28].

Одним із ключових напрямів міжнародного співробітництва Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в умовах воєнного стану стало проведення перемовин із Омбудсманом російської федерації. Ці перемовини спрямовані на вирішення критично важливих питань, таких як повернення військовополонених і цивільних осіб, які були примусово вивезені на територію держави-агресора [58].

У січні 2023 року Омбудсманом України було запроваджено новий інструмент для розшуку осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. На офіційному вебсайті Уповноваженого з'явився розділ «Розшук осіб», де розміщено дорожню карту першочергових дій для пошуку зниклих. Метою цієї ініціативи є надання допомоги громадянам, які втратили зв'язок із рідними через збройний конфлікт, воєнні дії чи тимчасову окупацію частини України.

Завдяки цьому нововведенню громадяни отримали можливість звертатися за інформацією про зниклих осіб через гарячу лінію. За підсумками комунікації з російською стороною Офіс Омбудсмана України надає відповіді заявникам, включаючи громадян, громадські об'єднання та інших осіб, які звернулися за допомогою.

У контексті воєнного стану не менш актуальним залишається й нормативно-правовий аспект діяльності Омбудсмана. Робота з вдосконалення правової бази дозволяє ефективно реагувати на порушення прав громадян і забезпечувати їх належний захист.

Так, він має право вносити пропозиції щодо удосконалення законодавства України у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. Крім того, ним здійснюється оцінка, а також дослідження проектів нормативно-правових актів [29].

Протягом тривалого часу в наукових колах активно обговорюється питання наділення Омбудсмана правом законодавчої ініціативи. Проте, на жаль, ця проблема досі залишається невирішеною, що обмежує можливості Омбудсмана у впливі на вдосконалення правового регулювання захисту прав і свобод громадян.

Важливим аспектом діяльності Омбудсмана за будь-яких умов є підготовка щорічних та спеціальних доповідей. Ці документи містять рекомендації щодо покращення механізмів захисту прав і свобод громадян, а також оцінку виконання раніше наданих рекомендацій. Доповіді слугують важливим інструментом для виявлення прогалин у правозастосуванні та формування пропозицій щодо їх усунення.

Однак слід зазначити, що рекомендації Омбудсмана не є обов'язковими до виконання. Це означає, що їх ігнорування не призводить до жодних правових наслідків. Через таку необов'язковість виконання стан реалізації рекомендацій залишається на досить низькому рівні, що знижує ефективність цього механізму.

Згідно з інформацією, наданою Уповноваженими у щорічній доповіді, за 2023 рік було виконано лише 31,3 % рекомендацій. Ще 25,8 % знаходяться на етапі виконання, а решта не знайшли підтримки та не були втілені в реальність [29].

Омбудсман приділяє значну увагу співпраці з громадянським суспільством і засобами масової інформації, що сприяє зміцненню принципів відкритості та прозорості його діяльності.

У відповідь на виклики, зумовлені воєнним станом, Омбудсман ініціював нові напрями діяльності. Так, з 10 травня 2023 року за його сприяння була запроваджена програма «Відновлення», яка забезпечує грошову компенсацію громадянам за пошкоджене житло внаслідок збройної агресії.

Однією з важливих ініціатив стало створення Консультаційного центру при Офісі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у межах

інформаційно-комунікаційного порталу «Діти війни». З початку 2023 року такі центри почали відкриватися в обласних центрах. Їх основна мета — надання допомоги у захисті прав дітей.

Ця допомога включає роз'яснення механізмів повернення дітей або сімей із дітьми з тимчасово окупованих територій, підтримку у питаннях отримання або легалізації свідоцтва про народження дитини в умовах війни, встановлення контакту з дитиною, яку один із батьків вивіз за кордон, заповнення форм для розшуку дітей або заявок на допомогу дітям, які постраждали від війни, та вирішення інших пов'язаних із цим питань.

Таким чином, інститут Омбудсмана в Україні пройшов значний шлях розвитку, від початкових етапів свого становлення до сучасного етапу, коли він ефективно реагує на новітні виклики воєнного часу. Ініціативи, такі як програма «Відновлення» та створення Консультаційного центру при Офісі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, демонструють адаптацію інституту до вимог часу та його здатність швидко реагувати на потреби громадян. Ці кроки підтверджують важливість інституту Омбудсмана у забезпеченні захисту прав людей в умовах війни та вказують на необхідність подальшого вдосконалення правового статусу цього органу для більш ефективного виконання своїх функцій у майбутньому.

2.2. Основні напрями діяльності Омбудсмана у сфері захисту прав військовослужбовців і ветеранів

Загарбницька війна, яку Росія веде проти України, створила нові умови для масового порушення основних прав і свобод людини. Такі жорстокі й безпрецедентні порушення міжнародного права, норм ведення війни та прав людини не мали аналогів у Європі та у всьому цивілізованому світі протягом десятиліть. Це, в свою чергу, суттєво вплинуло на роботу органів державної

влади, зокрема й на діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

У цьому контексті питання захисту прав людини набуває надзвичайної важливості, особливо під час воєнного стану. Як зазначив Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець, «Війна, яку Росія веде проти України, є війною проти прав людини. Мирні жителі українських міст і селищ стали основною мішенню російської армії, снаряди якої націлені на знищення загальнолюдських цінностей, свободи та демократії. І не лише в Україні, а й у всьому світі».

З розширенням лав оборонців України зростає кількість громадян, які потребують правового захисту та вирішення численних службових питань.

Відповідно до слів Омбудсмана України, у країнах із розвиненим військовим компонентом питання взаємодії між збройними силами та громадянами зазвичай покладаються на інститут військового Омбудсмана. Ця інституція може функціонувати за урядовою або парламентською моделлю, в залежності від її призначення та завдань. Головним завданням військового Омбудсмана є зміцнення демократичного контролю над збройними силами, створення ефективних механізмів для задоволення потреб військових і забезпечення законності в оборонній сфері [57].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець погоджується з думкою громадськості щодо високої ефективності механізмів саме парламентського контролю і підтримує цей шлях розвитку інституції військового Омбудсмана. «Водночас, необхідно зауважити, що запровадження посади військового Омбудсмана потребує змін до Конституції України, що в умовах воєнного стану є неможливим», — зауважив Омбудсман України [30].

«До того часу, коли такі зміни будуть втілені, функціонування системи захисту та додержання прав у секторі безпеки і оборони забезпечується Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини. В структурі Офісу Омбудсмана така функція покладена на Представника Уповноваженого з прав

людини в системі органів сектору безпеки й оборони», — наголосив Дмитро Лубінець [31].

Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини володіє широким спектром механізмів для ефективного виконання завдань із захисту прав громадян, пов'язаних із призовом, проходженням військової служби, звільненням із військової служби, а також соціальним захистом ветеранів.

Зокрема, Представник має право без попереднього повідомлення про час і мету візиту перевіряти військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, ініціювати перегляд судових рішень, знайомитися з будь-якими документами або викликати посадових осіб для отримання пояснень. Ці повноваження чітко регламентовані Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Ефективність і перспективність створеної в Україні системи захисту прав громадян у сфері безпеки та оборони підтверджується розширенням співпраці з Женевським центром демократичного контролю за збройними силами (DCAF). Це партнерство, зокрема, закріплене підписанням Меморандуму про спільну роботу у галузі безпеки та правосуддя.

У 2023 році особлива увага Уповноваженого була спрямована на захист прав військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх родин. Було здійснено моніторинг діяльності 833 військово-лікарських комісій (ВЛК) по всій території України. Результати цих перевірок представили на найвищому рівні. Пропозиції, підготовлені Омбудсманом, були подані до РНБО і враховані у рішеннях цього органу [32].

Упродовж 2023 року до Уповноваженого найчастіше зверталися внутрішньо переміщені особи, члени родин військовослужбовців і самі військовослужбовці (5%). У Києві до Уповноваженого найбільше звернень надходило від представників громадських організацій, а також переважала більшість звернень від народних депутатів України. Особи з інвалідністю

найчастіше зверталися з Києва, Дніпропетровської, Полтавської, Львівської та Одеської областей [32].

Найбільш актуальні питання у сфері прав людини в секторі безпеки та оборони тісно пов'язані з наслідками масштабної військової агресії проти України, яка почалася 24 лютого 2022 року. У зв'язку з цими обставинами, Уповноважений зосередив увагу на захисті прав та свобод військовослужбовців, осіб, які потрапили в полон, незаконно утримуваних цивільних осіб, а також осіб, які зникли безвісти за особливих умов, і їхніх родин під час збройної агресії проти України [33].

Одним із ключових чинників, що спричиняє численні порушення прав людини, є ігнорування Російською Федерацією норм міжнародного гуманітарного права. Як держава-агресор, що розпочала неспровоковану війну проти України, РФ систематично порушує права українських військовополонених та цивільних осіб, які утримуються на її території або на тимчасово окупованих українських землях. Це стосується також питань їхнього обміну або повернення.

Цивільні громадяни України, які стали жертвами незаконного позбавлення свободи через збройну агресію Росії, є однією з найбільш уразливих категорій осіб. Вони потребують не лише негайного визволення та повернення на батьківщину, а й подальшого соціального і правового захисту. З огляду на зростаюче занепокоєння серед родин і близьких цивільних заручників, постала необхідність створення ефективного механізму для їх визволення, визначення відповідальних органів, а також розробки правових інструментів для забезпечення їх повернення. У зв'язку з цим активно розробляється структура спеціальної групи, що виконуватиме ці функції в рамках Координаційного Штабу з питань поводження з військовополоненими [34] — допоміжного органу Кабінету Міністрів України, який відповідає за організацію передачі військовополонених з держави-агресора та звільнення українських оборонців, що потрапили в полон, забезпечує дотримання норм

міжнародного гуманітарного права під час допиту військовополонених уповноваженими органами, а також розробляє шляхи та механізми вирішення проблемних питань, пов'язаних з поводженням з військовополоненими.

Важливим кроком у забезпеченні прав військовополонених, цивільних заручників та осіб, які зазнали переслідувань з боку окупаційної влади з політичних мотивів, стало ухвалення у січні 2022 року Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, щодо яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, а також членів їхніх родин». Цей закон, який набув чинності 19 листопада 2022 року, чітко врегулював питання соціального та правового захисту осіб, позбавлених свободи через агресію Російської Федерації, а також їхніх родин. Зокрема, йдеться про військовополонених і цивільних заручників, які перебувають під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року.

Позитивні зміни у забезпеченні прав військовослужбовців і сил сектору безпеки та оборони включають суттєве збільшення фінансування, зокрема грошового та матеріального забезпечення, постачання сучасного військового обладнання, а також підвищення військової кваліфікації як у зоні бойових дій, так і за підтримки країн-партнерів за кордоном. Військовослужбовці також отримали можливість проходити реабілітацію у закордонних медичних установах.

Однак існують і негативні аспекти. Це прорахунки в організації мобілізації, включаючи неналежне проведення медичних оглядів військовозобов'язаних, призов осіб, які мають право на відстрочку, а також недостатнє забезпечення окремих підрозділів військовим спорядженням.

Проблеми також спостерігаються у забезпеченні прав ветеранів війни, учасників бойових дій, ветеранів військової служби, членів їхніх родин, а також родин загиблих Захисників і Захисниць. Незважаючи на збільшення кількості осіб у цих категоріях, кардинальних змін у їхній ситуації порівняно з попередніми роками не відбулося. Водночас підвищується роль обласних

військових адміністрацій та місцевих органів самоврядування, які активно беруть участь у вирішенні цих питань на регіональному рівні.

Військовополонені

Згідно з міжнародним гуманітарним правом, військовополоненими вважаються комбатанти, які опинилися у владі ворожої сторони під час війни. Відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (1949), з ними необхідно поводитися гуманно. Забороняються дії, які загрожують їхньому здоров'ю чи життю, зокрема катування, каліцтва та відмова в медичній допомозі. Умови утримання мають бути безпечними, включати належне харчування, обігрів і санітарні умови.

Під час міжнародного збройного конфлікту в Україні, що триває з 2014 року, і після початку широкомасштабної агресії РФ у 2022 році, військовополонені захоплювалися обома сторонами. Однак умови утримання кардинально різняться.

За даними звільнених з полону, РФ систематично порушує Женевську конвенцію. Замість створення спеціальних таборів українських військовополонених утримують у пенітенціарних установах поряд із засудженими, часто в гірших умовах. Звільнені засвідчують жорстоке поводження, включаючи катування, фізичне та психологічне насильство. Температурний режим у місцях утримання не дотримується, опалення майже відсутнє, а вологість спричиняє антисанітарні умови. Полонених змушують користуватися відрами замість туалетів, обмежують доступ до води та елементарних санітарних засобів.

Ці дії демонструють серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, які мають бути розглянуті на міжнародному рівні.

У всіх місцях утримання військовополонених камери були переповнені. У приміщеннях, розрахованих на меншу кількість людей, утримували по 31–35 осіб. Через обмежений простір шість осіб змушені були стоячи чекати своєї черги поспати. Полонені спали на дерев'яних піддонах, вкритих картоном та

матеріалом, схожим на штучну шкіру (дермантин). До грудня 2022 року теплими речами не забезпечували, а ковдр чи інших речей для вкривання не видавали.

Санітарно-гігієнічні умови в більшості місць утримання були жахливими. Не було можливості для вмивання. Для прання одягу використовували одну миску води на 300 осіб.

За свідченнями звільнених жінок-військовополонених, у червні–серпні 2022 року їх утримували в окремих приміщеннях тих самих колоній, що й чоловіків. Пізніше їх перевели до жіночих колоній, де вони перебували в режимі, який застосовується до осіб, засуджених за кримінальні злочини.

Харчування військовополонених було недостатнім для підтримання нормального функціонування організму. Їжу використовували як інструмент катування: військовополонених свідомо морили голодом по кілька днів. Через погане харчування та жорстоке поводження стан здоров'я повернутих із полону осіб був тяжким. У більшості з них зафіксована значна втрата ваги.

Медичне забезпечення було мінімальним. Легко поранені утримувалися разом із іншими військовополоненими. Важкопоранених і важко хворих розміщували у шпиталях або цивільних лікарнях, де умови утримання були задовільними, але лікування здебільшого обмежувалося підтримуючою терапією. Хронічно хворі не отримували необхідного постійного лікування, такого як гормональна чи антиретровірусна терапія, що спричиняло погіршення їхнього стану та підвищувало ризик інфікування інших осіб.

Координаційний штаб вживає заходів для забезпечення українських військовополонених необхідними речами, сезонним взуттям та ліками. Проте ці заходи не мають регулярного характеру через протидію російської сторони.

Росія ігнорує мандат Міжнародного комітету Червоного Хреста та представників ООН, передбачений Женевськими конвенціями. Зокрема, російська сторона відмовляється забезпечувати доступ до місць утримання

українських військовополонених і цивільних заручників як на території РФ, так і на тимчасово окупованих територіях України.

Попри заяви Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) про нібито налагоджений процес відвідування його представниками українських військовополонених у російських тюрмах, верифікувати ці твердження не вдалося. За свідченнями звільнених українських військовополонених, які утримувались у місцях несвободи, зокрема слідчих ізоляторах, колоніях та в'язницях переважно прикордонних з Україною регіонів РФ і тимчасово окупованих територій (ТОТ), жодного відвідування, перевірки умов утримання чи надання медичної допомоги представниками МКЧХ не проводилося [36].

На відміну від цього, Україна, відповідно до вимог Женевської конвенції, створила спеціальний табір для російських військовополонених. У цьому таборі забезпечуються належні умови утримання, які включають: надання одягу та взуття за сезоном, створення умов для праці та виплати заробітної плати, триразове харчування, можливість листування з рідними, проведення медичного огляду та, за потреби, лікування.

Під час переміщення до табору військовополонені тимчасово утримуються в спеціально виділених ділянках установ пенітенціарної системи України. При цьому здійснюється їхнє розміщення окремо від осіб, які піддаються арешту або відбувають покарання, з метою забезпечення дотримання міжнародних стандартів та гарантування їхніх основних прав.

За даними міністра юстиції України, щомісяця для забезпечення одного військовополоненого харчуванням, одягом, засобами гігієни та покриття комунальних витрат необхідно витратити 3000 гривень, не враховуючи витрат на медичне обладнання, ліки, заробітну плату персоналу та інші додаткові витрати [35].

Належний стан, умови утримання та поводження з російськими військовополоненими, а також їх відповідність нормам і вимогам міжнародного

гуманітарного права були підтверджені під час моніторингових візитів, здійснених Секретаріатом Уповноваженого у 2022 році.

Реагування на випадки порушень прав людини та громадянина

Протягом 2022 року Секретаріат Уповноваженого отримав 11 217 звернень щодо захисту прав людини в секторі безпеки та оборони, з яких 6 656 усних звернень на «гарячу лінію», 4 561 письмових [36].

Протягом 2022 року більшість звернень, що надходили на електронну пошту та «гарячу лінію» Секретаріату Уповноваженого, стосувалися питань, пов'язаних з військовослужбовцями, які потрапили в полон або зникли безвісти за особливих обставин. Уся отримана інформація була передана до відповідних органів, зокрема до Національного інформаційного бюро, Об'єднаного центру з пошуку та звільнення полонених при Службі безпеки України, Міжнародного Комітету Червоного Хреста та Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими [58].

Усні звернення головним чином розподіляються так: військовополонені (956), незаконно утримувані цивільні особи (5 012), діючі військовослужбовці та правоохоронці (534) [58].

Загалом, з 4 561 письмового звернення, що надійшли до Департаменту моніторингу додержання прав у секторі оборони та прав ветеранів Секретаріату Уповноваженого, більшість (51%) стосувались визволення військовополонених та розшуку безвісти зниклих військових. 16% звернень були пов'язані з розшуком зниклих безвісти та незаконно затриманих цивільних осіб (цивільних заручників), 21% — питанням захисту прав військовослужбовців і їхніх родин, а 12% — захисту прав осіб, що мають статус ветеранів військової служби або служби в органах сектору безпеки й оборони [58].

2.3. Практичні аспекти взаємодії Омбудсмана з іншими органами та організаціями у сфері захисту прав військовослужбовців і ветеранів

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює парламентський контроль за дотриманням прав громадян, залучаючи представників громадянського суспільства, науковців та експертів. Для інформування громадян України й міжнародної спільноти про виклики, які виникають у його діяльності через широкомасштабну збройну агресію проти України, створено систему взаємодії з медіа та розвиваються інформаційні майданчики в соціальних мережах.

У своїй роботі Уповноважений керується принципами відкритості, залученості, дієвості та професійності.

Системна співпраця з правозахисною спільнотою здійснюється через діяльність Консультативної ради при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, а також Консультативної ради національного превентивного механізму. Уповноважений є співголовою цих рад разом із представниками неурядових організацій.

Експерти консультативних рад активно залучені до розв'язання нагальних проблем захисту прав людини, надають пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової бази та допомагають формувати стратегічні підходи до роботи Уповноваженого. Крім того, вони беруть участь у підготовці та обговоренні щорічної доповіді, надаючи коментарі та вносячи конструктивні пропозиції щодо її змісту.

У структурі Секретаріату при кожному представнику Уповноваженого створено Експертні ради, які стали ключовим майданчиком для обміну думками, розробки стратегій та залучення провідних фахівців. Основна мета їхньої діяльності – обговорення актуальних проблем у сфері захисту прав людини та інформування громадян про доступні інструменти правового

захисту. Крім того, ради активно працюють над створенням планів дій для зменшення наслідків збройної агресії, що спричинила масові порушення прав людини.

Співпраця з громадськістю охоплює широкий спектр форматів, які доповнюють роботу Консультативних та Експертних рад. Зокрема, це організація спільних моніторингових візитів із громадськими організаціями до регіонів та місць несвободи, залучення моніторів для виконання функцій Омбудсмана, а також проведення інформаційно-просвітницьких кампаній.

Серед важливих напрямів – участь у конференціях, круглих столах, публічних заходах та організація навчальних програм для співробітників Секретаріату із залученням експертів у сфері прав людини. Активна взаємодія з представниками українського громадянського суспільства за кордоном сприяє популяризації правозахисних цінностей.

Відкритість у спілкуванні через соціальні мережі, коментарі для медіа, проведення брифінгів, презентацій і прес-конференцій також є ключовими елементами співпраці. Усі ці заходи спрямовані на розбудову ефективної взаємодії між громадськістю, медіа та правозахисними інституціями.

Цей список не є вичерпним, оскільки експерти з правозахисного середовища та представники громадських організацій можуть запропонувати нові форми співпраці для захисту прав людини або для спільних інформаційних та просвітницьких кампаній.

Офіс Омбудсмана України активно взаємодіє з представниками медіа та журналістами. У 2023 році Уповноважений надавав низку інтерв'ю, коментарів, а також брав участь у національному телемарафоні «Єдині новини». За результатами цієї діяльності було зафіксовано 9554 згадки про Уповноваженого та інституцію в українських медіа та 303 згадки в закордонних медіа.

Окремі інтерв'ю вийшли для українських медіа на майданчиках: 1+1, LB.UA, Freedom, телеканал «Рада», Суспільне, Голос Америки, ICTV, НВ, Українська правда та ін.

Упродовж 2023 року Уповноважений надавав коментарі та інтерв'ю на таких міжнародних майданчиках, як The Wall Street Journal, FOX News, BBC News, The New York Times, The Guardian, DW, Le Monde. Він також був залучений до медіа з США, Великої Британії, Польщі, Франції, Чехії, Німеччини, Румунії, Іспанії, Японії, Італії, Нідерландів та інших країн. Крім того, щомісяця Уповноважений випускає інформаційні вісники та брошури, присвячені спеціальним подіям [37].

Надзвичайно показовим в роботі Офісу Омбудсмана 2023 року продовжено роботу з реалізації Української формули миру (ФМ) [38] – ініціативи Президента України для досягнення справедливого закінчення війни, яку розв'язала Росія проти України.

ФМ Президента України Володимира Зеленського (Українська Формула миру) є єдиним ефективним та реалістичним планом відновлення територіальної цілісності України та гарантування справедливості для всього міжнародного співтовариства. Вона спрямована не лише на відновлення всеохоплюючого, справедливого та сталого миру для України, але й на гарантування безпеки у світі в цілому.

Формула миру була презентована Президентом України Володимиром Зеленським 15.11.2022 під час Саміту Групи Двадцяти в Індонезії.

Вона складається з 10 пунктів:

1. Радіаційна та ядерна безпека.
2. Продовольча безпека.
3. Енергетична безпека.
4. Звільнення полонених і депортованих.
5. Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності України та світового порядку.
6. Виведення російських військ та припинення бойових дій.
7. Відновлення справедливості.
8. Екологічна безпека.

9. Недопущення ескалації і повторення агресії.
10. Підтвердження закінчення війни [58].

Крім того, головні положення ФМ були відображені в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеохоплюючого, справедливого та сталого миру в Україні». Цей документ, який був ухвалений 23.02.2023, підтримала 141 держава, що відображає готовність майже усього світу припинити агресію окупаційної влади.

Уповноважений також координує реалізацію пункту 4 ФМ, який стосується звільнення військовополонених, незаконно утримуваних цивільних осіб та депортованих громадян, включаючи дітей.

Цей гуманітарний напрямок роботи охоплює такі ключові завдання: забезпечення ефективної координації між державними органами та міжнародними партнерами; посилення міжнародного тиску на Російську Федерацію для звільнення полонених та депортованих осіб; збір та перевірка інформації про місця утримання військовополонених і цивільних заручників; забезпечення доступу до місць утримання і розробка механізмів для їхнього повернення на батьківщину; організація реінтеграції та реабілітації осіб після повернення; проведення просвітницьких і інформаційних кампаній; забезпечення відновлення справедливості і запобігання подібним порушенням у майбутньому.

28-29 жовтня 2023 року на Мальті відбулася зустріч 66 представників країн Заходу та Глобального Півдня, на якій були представлені основні напрями роботи з реалізації ФМ, включаючи «Звільнення всіх полонених і депортованих осіб». Уповноважений поділився з учасниками баченням України щодо залучення міжнародних партнерів до звільнення та повернення українців. Під час зустрічі канадська сторона висунула ініціативу створення коаліції країн для підвищення тиску на РФ з метою повернення українських дітей, що знайшло підтримку і було втілене у створенні Міжнародної коаліції за повернення українських дітей [39].

8 грудня 2023 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини ініціював першу зустріч Міжнародної коаліції за повернення українських дітей, у якій взяли участь понад 60 країн та організацій. У заході також взяв участь Президент України Володимир Зеленський. Співголовами Коаліції стали Канада та Норвегія.

Відповідальність за реалізацію пункту 4 Формули миру була покладена на Уповноваженого завдяки системній роботі інституції, спрямованій на захист прав військовополонених, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи через збройну агресію проти України, а також депортованих і примусово переміщених осіб. У межах цієї роботи особливу увагу приділено вивченню ситуації щодо проблематики ув'язнення та примусового переміщення, активній участі у відновленні прав, роботі з зверненнями родичів і близьких військовополонених, цивільних заручників та депортованих, а також сприянню в відновленні їхніх прав.

27 лютого 2024 року було перше засідання Робочої групи щодо 4 пункту Формули миру, який стосується звільнення всіх полонених і депортованих.

«Одним із головних завдань нашої робочої групи є мінімізація страждань полонених та депортованих осіб. Завдяки спільним зусиллям нашої робочої групи ми прагнемо забезпечити справедливість та гуманітарний характер розв'язання цього питання», – зазначив Омбудсман України Дмитро Лубінець [57].

Кожна країна, яка долучилася до Робочої групи, може напрацьовувати та реалізовувати конкретні рішення, які будуть сприяти реалізації всіх аспектів 4 пункту Формули миру.

Серед головного, що було на зустрічі:

- координація зусиль на рівні Організації Об'єднаних націй та інших міжнародних організацій;
- адвокація, яка включає розширення переліку майданчиків, що можуть використовуватися для обговорення повернення громадян до України;

- робота над ідентифікацією, визначенням місць утримання та переміщення українських громадян, які утримуються в РФ чи на ТОТ;
- безпосередній доступ та механізм повернення українських громадян;
- інтеграція та реабілітація після повернення додому;
- інформування міжнародної спільноти про злочини росіян та недопущення їх у майбутньому [58].

Таким чином, важливим елементом діяльності Омбудсмана є координація четвертого пункту Формули миру, який стосується захисту прав осіб, постраждалих від війни. Омбудсман активно працює над забезпеченням правової підтримки для тих, хто став жертвами збройної агресії, зокрема, для осіб, які потрапили в полон або опинилися на тимчасово окупованих територіях. Ця робота включає розробку ефективних механізмів для надання допомоги таким особам, а також їх реінтеграцію в суспільство. Таким чином, інститут Омбудсмана відіграє ключову роль у забезпеченні прав людини в умовах війни, гарантуючи захист прав громадян і сприяючи відновленню справедливості в Україні.

Висновки до розділу 2

Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини відіграє ключову роль у захисті прав військовослужбовців і ветеранів, особливо в умовах збройного конфлікту. Його функції включають моніторинг порушень прав, залучення до вирішення гуманітарних проблем, а також координацію з іншими державними органами, міжнародними партнерами та громадянським суспільством. Уповноважений активно співпрацює з правозахисними організаціями через Консультативну раду та Експертні ради, що дозволяє обговорювати актуальні проблеми та вдосконалювати нормативно-правову базу. Зокрема, Омбудсман координує реалізацію четвертого пункту «Української формули миру» – звільнення військовополонених, депортованих осіб і цивільних заручників. Це включає взаємодію з міжнародними партнерами, координацію зусиль на рівні ООН, а також забезпечення доступу до місць утримання та сприяння реабілітації постраждалих.

Інформаційна діяльність є невід'ємною частиною роботи Омбудсмана. У 2023 році було зафіксовано 9554 згадки про нього в українських медіа та 303 згадки в закордонних.

Омбудсман активно взаємодіє з медіа, надає інтерв'ю на провідних національних та міжнародних платформах, що сприяє підвищенню обізнаності про порушення прав людини та проблематику збройного конфлікту. Крім того, створення інформаційних майданчиків у соціальних мережах забезпечує ефективну комунікацію з громадськістю та поширення інформації про доступні інструменти захисту прав.

Особлива увага приділяється роботі з правозахисними організаціями та громадянським суспільством. Уповноважений співголова Консультативної ради та Експертних рад, які обговорюють і формують стратегії захисту прав людини, забезпечуючи підготовку річної доповіді з коментарями та пропозиціями експертів. Експертні ради стають платформою для обміну

інформацією, аналізу проблематики та пошуку рішень щодо мінімізації негативних наслідків збройного конфлікту.

Діяльність Омбудсмана також включає залучення громадських моніторів до відвідування місць несвободи, проведення спільних моніторингових візитів з громадськими організаціями, а також участь у круглих столах, конференціях, презентаціях і публічних заходах разом з правозахисниками.

Це сприяє залученню широкого кола експертів і представників громадянського суспільства до процесів захисту прав людини та забезпечення більш ефективної взаємодії з населенням.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності Омбудсмана є реалізація «Української формули миру» в частині звільнення військовополонених і депортованих осіб. Цей напрямок охоплює координацію зусиль між державними органами та міжнародними партнерами, а також адвокацію щодо тиску на Російську Федерацію для звільнення незаконно утримуваних. Важливими є зустрічі, такі як на Мальті у жовтні 2023 року, де обговорювалися основні напрями роботи з реалізації цієї формули. Уповноважений активно бере участь у координації міжнародної роботи, спрямованої на повернення українців, а також реінтеграцію таких осіб після звільнення.

Таким чином, діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є вагомим елементом захисту прав військовослужбовців і ветеранів, забезпечуючи ефективну взаємодію з іншими державними органами, правозахисними організаціями та міжнародними партнерами. Омбудсман продовжує виконувати ключові функції з моніторингу порушень, інформування громадськості та координації гуманітарної діяльності, спрямованої на відновлення справедливості та захист прав людини в умовах війни.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАКТИК ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУДБОЦІВ І ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

3.1. Аналіз сучасного стану забезпечення прав військовослужбовців і ветеранів в Україні

Сьогодні слово «військовий» уособлює силу, міць і непохитну віру в довіряване переможне, незалежне, впевнене і самостійне майбутнє нашої країни. З часом ми будемо процвітати і розквітати, перетворюючись на справді демократичну державу, яка велично стоятиме серед провідних націй світу. Довіра суспільства до армії перебуває на рекордно високому рівні, можливо, найвищому за всю незалежну історію України.

Це є важливим стимулом для військовослужбовців, які прагнуть не втратити довіру своїх родин, колег та суспільства в цілому.

Згідно з соціологічними опитуваннями, проведеними Центром Разумкова, Збройні сили України користуються найбільшою довірою серед усіх державних і суспільних інститутів - їм довіряють 95% респондентів [40].

Розуміння важливості та значущості військовослужбовців у сучасних умовах є вкрай важливим, але не менш важливо звернути увагу і на негативні аспекти їхньої роботи.

Військова служба пов'язана з постійними небезпеками, ризиками та загрозами для життя і здоров'я військовослужбовців.

Кожна година та хвилина служби може мати негативні наслідки, такі як втрата здоров'я та психологічний стрес, що може підірвати фізичний та психологічний стан людини.

Особливу увагу слід звернути на той факт, що військовослужбовці стикаються зі стабільно вищим ризиком загибелі, ніж інші громадяни. У разі захоплення в полон військовослужбовці мають набагато менше шансів бути звільненими живими і неушкодженими.

Ризик бути підданим різним формам фізичних тортур і психологічного насильства набагато вищий, ніж для цивільних осіб. Це ставить військовослужбовців у ще більш вразливе становище і вимагає повного врахування їхніх прав, безпеки та добробуту.

Я згодна з О. П. Сайнецьким. Він вважає, що військовослужбовці - це люди, умови життя яких суттєво відрізняються від умов життя цивільного населення. Це пов'язано з їхнім конституційним обов'язком захищати Батьківщину та усвідомленням того, що вони є носіями важливої інформації, яка може працювати проти них і держави

С. Пасіка визначає військову службу як особливу державну службу і виділяє такі основні її ознаки: 1) постійна загроза життю; 2) умови проживання і щоденні 3) високий ступінь відповідальності; 4) обмеженість прав порівняно з цивільними особами; 5) наявність пояснювальних елементів, включаючи соціальне забезпечення під час та після проходження військової служби [42, с. 162-166].

Загалом, я погоджуюся з вищезазначеними особливостями військової служби, важливістю та складністю завдань, які виконують військовослужбовці, а також ризиками для їхнього життя та здоров'я.

Необхідність суворого дотримання дисципліни та дотримання законів і нормативно-правових актів, що регулюють їхню діяльність, є беззаперечною. Однак, на жаль, військові не завжди належним чином визнаються важливою складовою демократичного суспільства.

І.М. Колопатник досліджує історичні передумови становлення збройних сил в Україні, відзначаючи, зокрема, кілька негативних тенденцій: «нераціональне використання військового майна, неефективна кадрова політика щодо військовослужбовців, тривалий процес зниження боєздатності збройних сил, зниження рівня соціального та правового захисту військовослужбовців» [43, с. 519].

Тривалий час питання соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей залишалося на периферії державних турбот, що негативно позначалося на мотивації військовослужбовців та їхньому ставленні до професійної діяльності, а також на рівні довіри до держави в цілому.

Недостатня увага до соціального захисту військовослужбовців та військовозобов'язаних знижувала їхню самооцінку, робила військову службу менш привабливою для молоді та створювала серед них відчуття занедбаності. Зважаючи на важливість цього питання, держава має забезпечити належний соціальний захист усіх військовослужбовців.

Крім того, до категорії осіб, які потребують особливого соціального захисту, слід віднести не лише самих військовослужбовців, а й членів їхніх сімей та ветеранів.

Питання соціального захисту сімей військовослужбовців досі ігнорувалося, а окремі напрями соціальної роботи з цією категорією осіб не розроблялися. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну призвело до активного розвитку державної політики, спрямованої на підвищення рівня соціального захисту військовослужбовців. Відзначено прогрес у забезпеченні соціального захисту та обговорено проблеми, що виникають під час реалізації політики соціального забезпечення та захисту військовослужбовців.

Після ескалації подій в Україні у 2022 році змінився підхід до розуміння важливості військової служби. Військова служба набула нових характеристик, зокрема щодо її ролі та значення. Це знайшло своє відображення у зміцненні нормативно-правової бази, що регулює проходження військової служби, закріпленні правовідносин рівності чоловіків і жінок у доступі до військової служби та її проходженні, удосконаленні положень щодо проходження військової служби іноземцями та особами без громадянства» [44, с. 374-378].

К. В. Бориченко визначає право на соціальний захист як «право на задоволення інтересу в отриманні комплексу матеріальних благ та/або нематеріальних заходів для подолання або зменшення негативних наслідків

соціальних ризиків шляхом виконання зобов'язань соціально зобов'язаними суб'єктами всіх форм власності та господарювання Він визначається як «міра можливої дії, визначена в національних і міжнародних правових та договірних актах» [45, с. 301-309].

Таким чином, соціальний захист розглядається як напрям державної політики, спрямований на забезпечення соціального благополуччя та умов для гідного життя певних категорій населення, насамперед сімей військовослужбовців. У науковій літературі поняття «соціальний захист» трактується як у широкому, так і у вузькому розумінні, залежно від контексту.

Статус ветерана в Україні

Законодавство України наділяє ветеранів війни особливим статусом у сфері праці, визнаючи їхній внесок у безпеку та незалежність України. Цей статус базується на ряді законів та нормативно-правових актів, які гарантують їхні трудові права та соціальний захист [2].

Ветерани війни мають ряд пільг і пріоритетів у здобутті роботи, а також право на різноманітні соціальні пільги, спрямовані на полегшення їх соціального та економічного становища. Ці заходи мають на меті не тільки покращення життєвих умов ветеранів, а й посилення їх соціальної інтеграції та визнання їхнього внеску в збереження національної безпеки. Важливим аспектом є визнання не лише фізичного, а й психологічного внеску ветеранів у життя країни.

Основною задачею держави є врахування труднощів, з якими стикаються ветерани війни, надання спеціальних пільг та підтримки в процесі адаптації до цивільного життя. Ці заходи спрямовані не тільки на компенсацію пережитих подій, але й на створення умов для успішної адаптації ветеранів у мирному житті. Це допомагає зміцнювати соціальну солідарність і довіру в суспільстві.

Законодавчий захист трудових прав ветеранів війни в Україні включає не лише правові механізми, але й психологічну підтримку. Враховуючи складність переходу з військового життя до цивільного, законодавство передбачає

програми професійної реабілітації та перепідготовки, що сприяють отриманню нових професійних навичок і адаптації до ринку праці. Метою цих заходів є допомога ветеранам відчувати себе корисними членами суспільства, реалізуючи свій потенціал у мирному житті.

Наголошення на значущості і визнанні внеску ветеранів війни у всі сфери життя країни є важливим аспектом статусу ветеранів у сфері праці. Забезпечення відповідного соціального захисту та врахування їхніх потреб у трудовій сфері є не тільки правом, а й моральним обов'язком суспільства перед тими, хто віддав своє життя і здоров'я за захист країни.

Статус ветеранів війни в контексті захисту трудових прав не обмежується лише законодавчими актами, він також відображає загальне визнання та повагу до осіб, які брали участь у військових діях. Таке визнання є важливим для забезпечення не лише матеріального, а й морального комфорту ветеранів. Важливим є не тільки виконання законодавчих норм, але й створення умов для позитивного ставлення до ветеранів війни в суспільстві.

Забезпечення ефективної підтримки ветеранів війни в Україні потребує комплексного підходу, що включає освіту, інформаційні кампанії та соціальні проекти, спрямовані на підвищення свідомості громадян щодо важливості підтримки та поваги до ветеранів. Ці заходи можуть значно зменшити соціальні стигми та допомогти створити позитивне середовище для ветеранів, як у сфері праці, так і в суспільстві загалом. Освітні кампанії можуть сприяти формуванню більш інклюзивної атмосфери, де ветерани відчуватимуть себе визнаними та підтриманими.

Попри наявність законодавчих норм, ветерани війни в Україні стикаються з різноманітними проблемами на ринку праці. Однією з основних є дискримінація з боку роботодавців, які можуть сумніватися в здатності ветеранів виконувати обов'язки через можливі фізичні або психологічні наслідки війни. Така ситуація створює бар'єри для професійної реалізації ветеранів і знижує їхні шанси на успішну кар'єру.

Іншою проблемою є низька інформованість ветеранів про їхні права, пільги та можливості, що надаються законодавством. Це призводить до того, що багато ветеранів не можуть належно скористатися всіма можливими перевагами або навіть не звертаються за допомогою до відповідних органів. Брак інформації часто знижує ефективність системи соціального захисту для цієї категорії громадян.

Незважаючи на існуючі закони, практична реалізація пільг та підтримки для ветеранів часто стикається з проблемами, зокрема через відсутність програм, орієнтованих саме на потреби ветеранів війни, таких як професійна реабілітація або перепідготовка. Без цих програм ветерани можуть мати труднощі в процесі адаптації до цивільного життя, що значно ускладнює їх інтеграцію на ринку праці.

Ще однією важливою проблемою є обмежені можливості для професійного розвитку та кар'єрного зростання ветеранів. Часто на робочих місцях відсутні умови для подальшого розвитку їхніх навичок, а також для досягнення кар'єрного прогресу. Це, в свою чергу, може підірвати мотивацію ветеранів до самовдосконалення та активної участі в економічному житті країни.

Врахування цих аспектів і подолання цих проблем є важливим для створення сприятливих умов для ветеранів, що дозволить їм не тільки адаптуватися до цивільного життя, а й вносити вагомий внесок у розвиток країни.

3.2. Основні виклики, пов'язані із захистом прав під час війни

Права людини в умовах війни мають особливе значення, оскільки вони визначають основи гуманності, демократії та міжнародної солідарності. В умовах збройного конфлікту важливо зберігати принципи прав людини, навіть

під тиском кризових ситуацій, таких як військові дії. Конституційні положення та міжнародні договори, до яких належить, зокрема, міжнародне гуманітарне право, гарантують захист прав кожної особи, включаючи цивільних осіб, військовополонених та біженців.

Конституція України чітко визначає права людини як найвищу соціальну цінність, що є основою для забезпечення безпеки, свободи та гідності громадян. У цей важкий період, що спричинений повномасштабним вторгненням Росії, ці права підлягають особливому захисту. Усі заходи, спрямовані на збереження прав людини в умовах війни, повинні бути адаптовані до реалій, зокрема для забезпечення доступу до правосуддя, захисту від насильства, забезпечення гуманітарної допомоги та підтримки прав біженців і внутрішньо переміщених осіб.

Дотримання прав людини у воєнний час має вирішальне значення для підтримки моральної легітимності держави, її міжнародного іміджу та внутрішньої згуртованості. Крім того, це є важливою складовою національної безпеки, оскільки на основі дотримання прав людини формується довіра до уряду та міжнародна підтримка у боротьбі з агресією. Водночас, враховуючи надзвичайні умови війни, важливо створювати механізми для ефективного захисту прав, включаючи створення спеціальних органів для моніторингу та реагування на порушення прав людини, а також забезпечення їх реалізації в умовах кризових ситуацій.

Розглядаючи права людини в умовах воєнного стану, важливо зрозуміти, що саме лежить в основі цього явища. Юридична література та законодавство пропонують різні трактування цього поняття. Так, згідно з законодавством, воєнний стан визначається як «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або її окремих регіонах у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки для державної незалежності України або її територіальної цілісності. Це передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого

самоврядування повноважень для відвернення загрози, відсічення збройної агресії та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини, громадян та юридичних осіб, з обов'язковим визначенням терміну таких обмежень» [47].

Наведене вище визначення визначає воєнний стан як основну правову підставу для обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина. Українське законодавство передбачає можливість введення воєнного стану у випадках, коли існує загроза національній безпеці або територіальній цілісності. Під час воєнного стану можуть бути обмежені окремі права і свободи громадян з метою забезпечення оборони країни та підтримання національної безпеки. Однак ці обмеження не поширюються на права всіх громадян.

Згідно із ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень [47].

Введення воєнного стану, хоч і дає державі право тимчасово обмежувати певні права та свободи, не повинно призводити до їх повного скасування. В Україні законодавство передбачає механізми захисту прав людини навіть у критичних умовах воєнного стану, що є важливим для підтримання демократичних засад і довіри громадян до державних органів. Конституція України, зокрема стаття 3, чітко закріплює, що права і свободи людини є найвищою цінністю, і держава повинна створювати умови для їхнього забезпечення, навіть у надзвичайних умовах.

Застосування обмежень прав і свобод під час воєнного стану має бути обґрунтованим, пропорційним і необхідним для досягнення законних цілей безпеки та оборони. Важливо, щоб будь-які заходи обмеження не ставили під загрозу основні права людини і не порушували принципи гуманності та справедливості. Таким чином, навіть у надзвичайних умовах, держава несе

відповідальність за захист своїх громадян і повинна забезпечувати дотримання основних прав, наскільки це можливо в межах правового режиму воєнного стану.

Окрім того, обмеження прав людини під час воєнного стану не повинні тривати довше, ніж сам режим воєнного стану. Як тільки він завершується, держава зобов'язана відновити повне забезпечення конституційних прав і свобод, оскільки це є невід'ємною частиною демократичного устрою країни. Враховуючи це, на державу покладається не лише обов'язок щодо захисту національної безпеки, але й обов'язок зберігати та забезпечувати права своїх громадян навіть в умовах надзвичайних ситуацій.

Загалом, хоча воєнний стан може передбачати певні обмеження, вони повинні бути тимчасовими, пропорційними та обґрунтованими, а самі права людини повинні залишатися пріоритетом для держави, що підтверджується основними положеннями Конституції України.

У сучасній теорії прав людини, передбачено поділ прав на абсолютні та відносні, де за основу взято критерій можливості чи неможливості їх обмеження. Абсолютними є такі права, які неможливо обмежити за жодних умов. Це положення чітко реалізоване в Україні у контексті забезпечення прав людини. Згідно з ст. 64 Конституції України права людини «не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [48, с. 112].

Вказана норма наголошує на нормативній основі обмеження прав людини – Конституції України. У ч. 2 ст. 64 Конституції України визначений перелік прав і свобод, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану.

До абсолютних прав людини, які не підлягають обмеженню за жодних умов, відносяться: право на рівність перед законом (ст. 24), право на громадянство та його зміну (ст. 25), право на життя (ст. 27), право на повагу до гідності особи (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), право на індивідуальні або колективні письмові звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування (ст. 40), право на житло (ст. 47), право на

шлюб і рівні права та обов'язки в шлюбі і сім'ї (ст. 51), рівність дітей у своїх правах незалежно від походження (ст. 52), право на захист прав і свобод у суді (ст. 55), право на відшкодування шкоди, заподіяної незаконними рішеннями органів державної влади (ст. 56), право знати свої права і обов'язки (ст. 57), закони не мають зворотної дії, крім випадків, коли пом'якшують відповідальність (ст. 58), право на професійну правову допомогу (ст. 59), право на відмову від виконання явно злочинних наказів (ст. 60), право не бути притягнутим до відповідальності двічі за одне й те ж правопорушення (ст. 61), презумпція невинуватості (ст. 62), право на захист і відмову свідчити проти себе чи близьких (ст. 63) [1].

В Україні закріплення прав, які залишаються недоторканими навіть за умов воєнного стану, слугує ключовою гарантією дотримання прав людини. Навіть у найскладніших надзвичайних обставинах, таких як війна, основні права та свободи громадян залишаються непорушними. Це не лише забезпечує стабільність держави, але й зміцнює її авторитет як усередині країни, так і на міжнародній арені.

Право на життя, яке є фундаментальним правом кожної людини, особливо важливе в умовах війни. Війна може призвести до серйозних порушень цього права, через акти насильства, вбивства, катування та інші злочини, які прямо порушують базові права людини, включаючи гідність та недоторканність. Такі дії є абсолютно неприпустимими і повинні засуджуватись міжнародною спільнотою як порушення міжнародного гуманітарного права і прав людини.

Право на життя визнано основним правом людини згідно з міжнародними нормами, зокрема в Конвенції про захист прав людини та в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Це право є таким, відхилення від якого неможливе навіть у надзвичайних ситуаціях, що підкреслює його особливу важливість для людської гідності та моралі.

У контексті війни, обов'язком держави є забезпечення захисту цього фундаментального права та запобігання будь-яким діям, які порушують його,

навіть у найскладніших умовах. Держави повинні дотримуватись міжнародних зобов'язань, забезпечуючи захист прав людини, а також не допустити зловживань або зневаги до прав громадян, навіть під час збройних конфліктів.

Згідно із ст. 15 Конвенції «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [6].

Показово, що війна становить загрозу життю нації, і тому Конвенція зазначає це як причину, за якої виправдовується відступ держави від виконання своїх зобов'язань. Тому лише у винятково кризових ситуаціях, які стосуються всього населення, можливе відхилення від Конвенції. Окремо хочемо звернути увагу на гідність людини, яка, безперечно, є важливою і невід'ємною цінністю для людства [49].

Право на гідність є одним з основних і невід'ємних прав людини, яке повинно зберігатися навіть у найскладніших умовах, таких як воєнний стан. Це право гарантує, що жодна людина не повинна піддаватися жорстокому або принижуючому ставленню, знущанням, тортурі чи дискримінації. В умовах збройного конфлікту або воєнного стану, коли інші права можуть бути тимчасово обмежені, гідність людини повинна залишатися недоторканою.

Міжнародне гуманітарне право, яке регулює поведінку під час війни, чітко визначає принципи та норми, які обмежують застосування насильства і захищають права людини. Наприклад, воно забороняє катування та інші форми жорстокого поводження з людьми, навіть у часи війни, і передбачає відповідальність за порушення цих норм. Ці принципи спрямовані на захист гідності людини, гарантуючи, що навіть в умовах військового конфлікту, людина залишається в центрі гуманітарних цінностей.

Захист прав і свобод громадян є основним обов'язком держави, що закріплено в Конституції України. Водночас, навіть у випадку введення

воєнного або надзвичайного стану, обмеження прав мають бути чітко визначені законом, і застосовуватися лише в межах, необхідних для забезпечення безпеки та стабільності держави. Проте, навіть в таких умовах, захист гідності людини залишається пріоритетом, і держава не може знехтувати цим правом у будь-яких обставинах.

Таким чином, забезпечення гідності людини повинно бути невід'ємною частиною державної політики, і цей принцип має бути не лише прописаний в законодавстві, але й активно підтримуватися на рівні суспільного усвідомлення.

До прав фізичних осіб, які можуть бути обмежені в умовах воєнного стану, належать: право на недоторканність житла (ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); право на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної та творчої діяльності (ст. 41); право на підприємницьку діяльність (ст. 42); право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право на освіту (ст. 53) [1].

У сучасному суспільстві обмеження прав і свобод людини відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності та взаємодії між державою й громадянами. Такі заходи спрямовані на підтримку громадського порядку, захист національної безпеки, територіальної цілісності, а також на збереження життя, здоров'я і майна людей. Крім того, вони сприяють економічному добробуту, дотриманню прав та свобод громадян, охороні їхньої репутації та конфіденційної інформації. Це створює підґрунтя для ефективного функціонування суспільства.

Обмеження прав і свобод людини під час воєнного або надзвичайного стану мають раціональні підстави, які стосуються забезпечення громадської безпеки, захисту національних інтересів та підтримання стабільності в країні. Такі обмеження, хоча й можуть викликати негативну реакцію серед громадян, здійснюються з метою запобігання серйознішим загрозам, таким як тероризм, збройна агресія, або інші надзвичайні обставини, що можуть порушити порядок і безпеку в державі.

Проте важливо, щоб ці обмеження були чітко обґрунтовані та мали законну основу. Вони повинні бути тимчасовими, пропорційними та обмеженими конкретними цілями, такими як забезпечення безпеки чи відновлення порядку. Обмеження не повинні бути безконтрольними чи застосовуватися з метою порушення прав людини. Вони повинні бути спрямовані виключно на досягнення суспільно необхідних завдань і припинятися як тільки загроза буде усунена.

Загалом, застосування обмежень має бути прозорим і підконтрольним, і навіть під час воєнного стану, держава зобов'язана зберігати баланс між безпекою і правами людини, гарантувати захист основних прав та свобод громадян, а також своєчасно скасовувати обмеження, коли це стане можливим.

Фактично, всі міжнародно-правові акти, що регулюють права та свободи людини, передбачають можливість їх обмеження. У доповнення до вищезазначеного, погоджуюсь з думкою О. Скрипнюка, який визначає обмеження прав і свобод людини як режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення або звуження обсягу визначених і гарантованих Конституцією України прав і свобод з метою забезпечення прав інших осіб, а також національної безпеки та оборони України [50, с. 125-134].

Важливо розрізняти обмеження прав людини і порушення цих прав, оскільки це різні поняття. Обмеження прав людини має місце тоді, коли держава або інші суб'єкти вносять обмеження щодо використання окремих прав у специфічних ситуаціях, що мають законну мету, наприклад, для

забезпечення безпеки, охорони громадського порядку, охорони здоров'я, а також для захисту прав інших осіб або інтересів суспільства в цілому.

Обмеження прав повинні бути пропорційними поставленим цілям і здійснюватися лише за наявності об'єктивних підстав. У свою чергу, порушення прав людини завжди виходить за межі допустимого і не може бути виправдане жодними умовами.

Таким чином, в умовах воєнного стану захист прав людини стає більш складним завданням. Конституція України та інші нормативно-правові акти передбачають можливість тимчасового обмеження певних прав громадян. Однак ці обмеження мають бути обґрунтованими, застосовуватися лише протягом певного часу і в межах ресурсів, а також відповідати принципам демократії та правової держави з метою охорони суспільних інтересів, забезпечення громадської безпеки та порядку, а також прав інших осіб.

3.3. Пропозиції щодо удосконалення діяльності інституту Омбудсмана у цій сфері

У зв'язку з глобалізацією та зростаючою увагою до прав людини на міжнародному рівні, інститут Омбудсмана набуває все більшої важливості як ефективний механізм захисту громадянських, політичних, соціальних та економічних прав. В різних країнах цей інститут демонструє високу ефективність у вирішенні спорів між громадянами та державою, що сприяє зміцненню демократії та верховенства права. Однак досвід кожної країни у створенні та функціонуванні Омбудсмана є унікальним і відображає особливості національної правової системи, історичного розвитку, культурних і соціальних традицій.

Для України, що проходить етап активних реформ і прагне до інтеграції в ЄС, вивчення міжнародного досвіду щодо інституту Омбудсмана є надзвичайно важливим. Проблема полягає в тому, що, незважаючи на великий

потенціал цього інституту, в Україні він ще не реалізував свої можливості в повному обсязі.

Це зумовлено кількома факторами: від недостатньої правової бази та обмежених повноважень до проблем в взаємодії з громадськістю та іншими органами влади. Враховуючи це, виникає низка питань: які практики та механізми інституту Омбудсмана в інших країнах є найбільш ефективними? Як можна адаптувати ці практики для української правової системи? Які проблеми та перешкоди необхідно подолати, щоб зміцнити роль Омбудсмана в Україні як гаранта захисту прав людини?

Введення інституту Омбудсмана як організаційної та правової структури для захисту прав людини в рамках міжнародної правозахисної системи є важливим кроком у розвитку демократичних принципів та зміцненні верховенства права в умовах глобалізації. Незважаючи на те, що було розроблено кілька моделей Омбудсмана, зокрема Європейського Омбудсмана, а також створено наукові концепції цього інституту, значний внесок у їх розробку зробив Міжнародний інститут Омбудсмана. Це сприяло формуванню глибшого підходу до вирішення проблем у сфері прав людини, враховуючи численні виклики, пов'язані з глобалізацією.

В Україні, національний інститут Омбудсмана станом на сьогодні є ключовим організаційно-правовим інструментом захисту прав людини, що дозволяє, завдяки широким повноваженням Омбудсмана, впливати на регулювання правових відносин у цій області та адаптувати національну правозахисну політику до міжнародних норм [51, с. 188].

Омбудсмани забезпечують захист прав громадян, виступаючи ключовою ланкою між ними та державною владою. Вони не тільки аналізують скарги на порушення з боку органів управління, але й активно беруть участь у вдосконаленні законодавчих норм. Їхня діяльність охоплює моніторинг роботи державних структур, просвітницькі ініціативи та внесення рекомендацій для підвищення ефективності управління.

Зарубіжний досвід демонструє, що ефективність інституту Омбудсмана безпосередньо залежить від його незалежності, як фінансової, так і організаційної, а також від наявності достатніх повноважень для проведення розслідувань. Наприклад, в країнах з розвинутою системою Омбудсменів, таких як Швеція чи Нова Зеландія, Омбудсмани мають можливість не тільки розслідувати скарги, а й самостійно ініціювати розслідування без необхідності попереднього звернення [52].

Водночас, дослідники відзначають, що існує велика різноманітність моделей Омбудсмана, що відображає специфіку кожної окремої країни. В Україні є нагальна потреба в оновленні інституту Омбудсмана для підвищення його ефективності та покращення захисту прав людини.

Це включає вивчення міжнародних практик та адаптацію найкращих з них до українського контексту, зокрема через розширення повноважень та покращення механізмів взаємодії з громадянським суспільством» [52].

Українські науковці вважають, що важливим кроком для вдосконалення інституту Омбудсмана в Україні є розширення його повноважень. Це включає не тільки традиційний захист прав громадян, а й розширення діяльності на нові сфери, наприклад, захист прав споживачів фінансових послуг, що відображає збільшену роль Омбудсмана у відповідь на сучасні виклики.

Особливо важливим є питання адаптації зарубіжного досвіду в Україні, де інститут Омбудсмана стикається з проблемами, зокрема, з обмеженими повноваженнями, недостатньою співпрацею з іншими державними органами та громадськістю, а також потребою в підвищенні правової обізнаності населення.

Зарубіжний досвід також підкреслює важливість спеціалізованих Омбудсманів, які займаються правами окремих груп населення, таких як діти, літні люди чи особи з інвалідністю. Це дозволяє зосередити увагу на специфічних потребах цих груп і забезпечити кращий захист їх прав.

В Україні є значний потенціал для адаптації зарубіжного досвіду. Посилення незалежності Омбудсмана, розширення його повноважень і вдосконалення механізмів співпраці з державними органами, громадськістю та ЗМІ сприятимуть підвищенню ефективності захисту прав людини. Важливим є також створення спеціалізованих Омбудсменів для захисту прав конкретних груп населення.

Досвід інших країн показує, що громадська підтримка і довіра до Омбудсмана є визначальними для його ефективності. Відкритість, прозорість діяльності та активне інформування громадськості є критичними для успіху. Україні слід розробити ефективні комунікаційні стратегії для зміцнення довіри громадян до Омбудсмана як надійного захисника їхніх прав. Використання міжнародного досвіду також потребує врахування інституційної адаптації та культурних особливостей.

Наприклад, ефективність скандинавської моделі Омбудсмана, заснованої на високому рівні довіри до державних інституцій і громадської участі, може бути обмежена в умовах, де ці компоненти менш розвинені. Водночас, досвід країн з перехідною економікою та молодими демократіями, які стикаються з подібними викликами реформування та демократизації, може надати більш відповідні моделі для адаптації [52].

Основними кроками для підвищення ефективності інституту Омбудсмана в Україні можуть бути укріплення правової основи, яка надасть Омбудсману необхідні повноваження та інструменти для реального захисту прав громадян, а також розробка механізмів для забезпечення його незалежності від політичного тиску та стороннього впливу. Важливою частиною є також створення інфраструктури для ефективного залучення громадян до процесу вирішення їхніх скарг і підвищення правової обізнаності серед населення [53].

Включення міжнародних експертів та консультантів, правозахисних організацій до модернізації інституту Омбудсмана в Україні може допомогти

інтегрувати кращі світові практики та стандарти. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як Венеційська комісія або Управління Верховного Комісара ООН з прав людини, може забезпечити як технічну, так і політичну підтримку цих змін. Важливою частиною впровадження зарубіжного досвіду є також створення ефективних інструментів для моніторингу та оцінки діяльності Омбудсмана, що дозволить вчасно виявляти проблеми, усувати прогалини та адаптувати стратегії відповідно до змінюваних вимог і потреб суспільства. У цьому контексті досвід інших країн може стати корисним для реформи та вдосконалення системи захисту прав людини в Україні. Однак успіх цієї адаптації значною мірою залежить від врахування національних умов, політичної волі та готовності громадськості підтримати і брати участь у процесі змін.

Ключовим аспектом адаптації інституту Омбудсмана в Україні є забезпечення широкого доступу громадян до цього механізму захисту своїх прав. Важливо, щоб кожен мав змогу звернутися до Омбудсмана без зайвих бюрократичних перепон. Для цього необхідно розвивати онлайн-платформи для подання скарг та створювати регіональні представництва, щоб інститут Омбудсмана був доступний для всіх жителів країни.

Крім того, ефективність Омбудсмана значною мірою залежить від рівня обізнаності громадян про свої права та способи їх захисту. Тому просвітницька діяльність інституту, яка сприяє підвищенню правової грамотності, є надзвичайно важливою.

Це може включати організацію інформаційних кампаній, створення навчальних матеріалів, а також проведення семінарів і тренінгів. Зарубіжний досвід підкреслює важливість співпраці інституту Омбудсмана з неурядовими організаціями, міжнародними організаціями та експертними групами. Така співпраця сприяє не лише обміну досвідом та найкращими практиками, але й підвищенню прозорості та об'єктивності в процесі розгляду скарг, а також зміцненню довіри суспільства до інституту прав людини.

Важливо, щоб інститут Омбудсмана не був відокремлений від громадянського суспільства, а працював як частина більш широкої системи захисту прав людини. Ураховуючи все вище сказане, адаптація зарубіжного досвіду в Україні вимагає комплексного підходу, який включатиме зміни в законодавстві, розвиток інфраструктури, просвітницьку діяльність, співпрацю з громадськістю та неурядовими організаціями, а також розробку ефективних механізмів моніторингу та оцінки. Такий підхід дозволить підвищити ефективність інституту Омбудсмана та зміцнити систему захисту прав людини в Україні в цілому.

При адаптації зарубіжного досвіду функціонування інституту Омбудсмана в Україні особлива увага має бути приділена розширенню його повноважень для забезпечення більшого впливу на процеси державного управління та захисту прав людини.

Це може включати надання Омбудсману права на законодавчу ініціативу, зміцнення його ролі в процесі моніторингу виконання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини, а також посилення співпраці з судовою системою для забезпечення ефективного розгляду та вирішення скарг. Змістовним є дослідження Коляди Т. А., Світличної К. С. та Митровича О. С. аналізує діяльність Ради бізнес-Омбудсмана в Україні, що є свідченням важливої ролі цього інституту у захисті прав та законних інтересів бізнесу. Автори вказують на необхідність законодавчого закріплення статусу Ради бізнес-Омбудсмана для забезпечення ефективнішого захисту прав підприємців і зміцнення принципів верховенства права та демократії в Україні [53].

Ключовим аспектом є вдосконалення процедур розгляду скарг та забезпечення прозорості рішень Омбудсмана. Це включає створення чітких і зрозумілих механізмів подачі скарг, їх оперативного розгляду та відкритої комунікації з громадськістю щодо результатів розгляду. Підвищення доступності та прозорості діяльності Омбудсмана допоможе зміцнити довіру

громадян та забезпечити більшу відповідальність державних установ перед населенням.

З розвитком цифрових технологій з'являються нові можливості для підвищення ефективності роботи Омбудсмана. Впровадження електронних систем подачі та відстеження скарг, розробка мобільних додатків і використання соціальних мереж для комунікації з громадянами можуть значно покращити доступність інституту Омбудсмана та прискорити вирішення проблем громадян. Крім того, важливо зосередитися на підвищенні кваліфікації співробітників Омбудсмана, адже ефективність цієї установи значною мірою залежить від професіоналізму та експертизи її персоналу.

Організація навчальних програм, обмін досвідом з міжнародними партнерами та залучення експертів з прав людини допоможуть підвищити рівень компетентності співробітників та поліпшити якість наданих послуг.

Україна має перед собою важливе завдання адаптації та інтеграції передових світових практик у діяльність інституту Омбудсмана. Цей процес потребує комплексного підходу, інтеграції широкого кола зацікавлених сторін та готовності до трансформацій.

Впровадження зарубіжного досвіду, адаптованого до українських реалій, може значно підвищити ефективність захисту прав людини в країні, зміцнити довіру населення до державних інституцій та сприяти подальшому демократичному розвитку України [53].

Отже, інститут Омбудсмана має значний потенціал для впливу на суспільство та політику, допомагаючи в розвитку правової освіти, підвищенні обізнаності громадян у сфері прав, а також просуванні ідей громадянського суспільства [53].

Ця роль стає ще більш критичною в умовах світових викликів, коли від Омбудсмана вимагається не тільки реагувати на окремі звернення, але й активно брати участь у розробці та виконанні національної політики в галузі

прав людини, забезпечуючи належний захист прав громадян в умовах глобальних змін [55].

Міжнародний досвід вказує на важливість інституту Омбудсмана як ефективного механізму захисту прав людини та сприяння розвитку демократії. Дослідження, проведене L. C. Reif, підкреслює, що Омбудсман може виконувати ключову роль у недержавному механізмі захисту прав людини, допомагаючи забезпечити внутрішнє виконання міжнародних зобов'язань держави з прав людини. Омбудсман, у цьому контексті, є важливим посередником між громадянами та державними органами, сприяючи дотриманню прав і свобод людини, а також підвищенню довіри до державних інституцій [54].

Погоджуюсь, що покращення захисту конституційних прав і свобод в Україні дійсно потребує посилення обов'язковості актів реагування, які виходять від Уповноваженого, а також розширення його можливостей у контролі за дотриманням прав і свобод. Це не лише забезпечить своєчасне виявлення та реагування на порушення, але й дозволить активно попереджати порушення прав і свобод. Крім того, важливо, щоб Уповноважений мав достатньо повноважень для забезпечення ефективного захисту, включаючи можливість впливати на державні органи для забезпечення прав людини, а також надавати підтримку та захист особам, права яких були порушені [56, с. 19-25].

Інститут Омбудсмана має вирішальне значення для захисту прав людини, виступаючи посередником між громадянами та державою. Аналіз міжнародного досвіду показує, що ефективність цього інституту залежить від кількох чинників: незалежності, обсягу повноважень, доступності, прозорості діяльності та активної взаємодії з громадянським суспільством.

Для України важливим є вивчення та впровадження передових міжнародних практик і стандартів з метою зміцнення власної системи захисту прав людини. Це вимагає не тільки змін у законодавстві для розширення

повноважень Омбудсмана та забезпечення його незалежності, але й впровадження новітніх технологічних рішень, що полегшать доступ до інституту та підвищать його ефективність.

Особливу увагу слід приділити підвищенню правової обізнаності громадян та розвитку культури поваги до прав людини. Успішна адаптація міжнародного досвіду потребує зусиль не тільки уряду, а й всього суспільства, зокрема активної участі громадян, неурядових організацій та міжнародних партнерів. Тільки спільними зусиллями можна побудувати ефективний і потужний інститут Омбудсмана, який буде сприяти захисту прав людини, розвитку демократії та зміцненню верховенства права в Україні.

Зміцнення інституту Омбудсмана за міжнародними стандартами стане не лише важливим кроком у напрямку забезпечення ефективного захисту прав людини, але й значним внеском у процес європейської інтеграції України та підвищення її міжнародного іміджу як демократичної держави, що ґрунтується на принципах права та справедливості.

Висновки до розділу 3

Сучасний стан забезпечення прав військовослужбовців та ветеранів в Україні є важливим аспектом національної політики та соціального забезпечення. Військовослужбовці, як ключові захисники держави, знаходяться у центрі уваги суспільства. Довіра до Збройних сил України досягла рекордного рівня, що підкреслює важливість ролі військових у боротьбі за незалежність країни. Однак, незважаючи на високий рівень довіри, військовослужбовці стикаються з серйозними ризиками, зокрема втратою

здоров'я, психічним стресом та іншими небезпеками, пов'язаними з військовою службою.

Історично в Україні соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх родин був недостатньо розвиненим. Проблеми неефективного використання військового майна, слабка кадрова політика та зниження боєздатності Збройних сил негативно впливали на мотивацію військових та рівень довіри до держави. Ці фактори спричиняли відчуття занедбаності серед військових, що ускладнювало процес залучення молоді до служби та підривало соціальну підтримку.

Важливим аспектом є статус ветеранів війни, який забезпечується низкою законодавчих норм і нормативно-правових актів. Ветерани війни мають певні пільги та пріоритети, які спрямовані на покращення їхнього соціального та економічного становища. Визнання морального внеску ветеранів у збереження національної безпеки є важливим для формування позитивного ставлення до них у суспільстві. Однак, ветерани стикаються з низкою викликів, зокрема дискримінацією з боку роботодавців, низькою інформованістю про свої права та обмеженими можливостями для професійного розвитку.

Незважаючи на наявність законодавчої бази, багато ветеранів не можуть належно скористатися своїми правами через брак знань або ефективних програм підтримки. Відсутність спеціалізованих заходів, таких як професійна реабілітація або перепідготовка, перешкоджає успішній адаптації ветеранів до цивільного життя, а обмежені можливості для кар'єрного зростання знижують їхню мотивацію до самореалізації.

Для забезпечення належного соціального захисту військовослужбовців та ветеранів необхідно розробити комплексний підхід, що включає освітні кампанії, інформаційні проекти та заходи з професійної адаптації. Це сприятиме формуванню інклюзивного середовища, де військові та ветерани відчуватимуть підтримку з боку суспільства та держави. Створення

сприятливих умов для адаптації військовослужбовців і ветеранів є важливим завданням для забезпечення їхнього гідного життя та інтеграції в цивільне суспільство.

Крім того, в умовах війни права людини мають особливе значення, адже вони забезпечують основи гуманності, демократії та міжнародної солідарності. Захист прав цивільного населення, військовослужбовців, біженців та внутрішньо переміщених осіб є критично важливим для підтримки соціальної справедливості та міжнародного іміджу країни.

Конституція України та міжнародне право визначають основні принципи захисту прав людини, навіть у надзвичайних умовах війни. Важливою є підтримка правового режиму воєнного стану, що забезпечує тимчасове обмеження певних прав задля забезпечення національної безпеки, однак з урахуванням їхньої невід'ємності та неможливості їх повного скасування.

Введення воєнного стану дає змогу державі тимчасово обмежувати деякі права та свободи, але ці обмеження мають бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними для захисту національної безпеки. Водночас необхідно створювати механізми для контролю за дотриманням прав людини, навіть у надзвичайних умовах.

Абсолютні права людини, такі як право на життя, недоторканність особи, право на рівність перед законом, не можуть бути обмежені за жодних умов. Це є основоположним принципом, який має бути дотриманий в умовах будь-яких надзвичайних ситуацій, включаючи воєнний стан.

Відтак, держава повинна забезпечувати не тільки безпеку, але й захист прав і свобод своїх громадян, навіть у найскладніших умовах війни. Тільки за умови балансу між безпекою та дотриманням прав людини можливо зберегти основи демократичного устрою та міжнародної підтримки України.

Аналіз міжнародного досвіду щодо інституту Омбудсмана свідчить про його важливу роль у захисті прав людини та сприянні демократії. Зарубіжні

моделі, такі як ті, що функціонують у країнах із розвиненими демократіями, демонструють ефективність через незалежність, достатні повноваження, прозорість діяльності та взаємодію з громадянським суспільством. Ключовими компонентами успіху є активна взаємодія з державними органами, громадськістю, і використання технологій для забезпечення доступу до інституту. В Україні така модель потребує адаптації з урахуванням національних особливостей, історичних, соціальних та політичних умов.

Впровадження зарубіжного досвіду в Україні повинно базуватися на розширенні повноважень Омбудсмана. Важливо надати Омбудсману можливості не лише реагувати на скарги, а й ініціювати розслідування, співпрацювати з судовою системою, брати участь у процесі моніторингу виконання міжнародних зобов'язань держави щодо прав людини. Це сприятиме зміцненню правового захисту, зниженню бюрократичних перепон для громадян та забезпеченню ефективної співпраці з іншими державними органами.

Не менш важливим є розвиток інфраструктури для забезпечення доступності інституту Омбудсмана. Створення онлайн-платформ для подачі скарг, регіональних представництв та мобільних додатків підвищить доступність до послуг Омбудсмана для всіх громадян. Водночас необхідно зосередитися на підвищенні рівня правової обізнаності населення та організації просвітницької діяльності, що допоможе громадянам краще розуміти свої права і методи їхнього захисту.

Громадська підтримка та довіра до інституту Омбудсмана є визначальними для його ефективності. Важливо забезпечити відкритість, прозорість діяльності Омбудсмана, активну комунікацію з громадськістю та залучення громадян до процесу вирішення скарг. Співпраця з неурядовими організаціями та міжнародними інституціями сприятиме обміну досвідом, підвищенню довіри до Омбудсмана та забезпеченню прозорого та об'єктивного процесу захисту прав людини.

Інтеграція міжнародного досвіду до діяльності Омбудсмана в Україні має бути комплексною. Вона включає зміни в законодавстві для посилення незалежності інституту, розширення його повноважень, адаптацію сучасних технологічних рішень та забезпечення співпраці з громадянським суспільством. Тільки спільні зусилля уряду, громадян, неурядових організацій та міжнародних партнерів можуть привести до побудови ефективного інституту Омбудсмана, який сприятиме зміцненню прав людини, демократії та верховенства права в Україні.

Зміцнення інституту Омбудсмана за міжнародними стандартами стане важливим кроком у процесі європейської інтеграції України. Це не лише сприятиме покращенню захисту прав людини, але й підвищить міжнародний імідж України як демократичної держави, заснованої на принципах права та справедливості. Таким чином, адаптація зарубіжного досвіду до українських умов має величезне значення для подальшого демократичного розвитку країни.

ВИСНОВКИ

У контексті сучасних викликів, пов'язаних із війною в Україні, забезпечення прав військовослужбовців і ветеранів стає одним із пріоритетів державної політики. У процесі дослідження було виявлено ключові аспекти й проблеми, а також розроблено рекомендації, спрямовані на вдосконалення системи захисту прав цієї категорії громадян.

Військовослужбовці та ветерани є фундаментом державної безпеки та обороноздатності України. Їхній правовий статус охоплює широкий спектр соціальних, економічних, медичних і юридичних прав. Проте сучасна система забезпечення цих прав стикається зі значними проблемами, особливо в умовах активної фази збройного конфлікту.

Аналіз нормативно-правового регулювання виявив прогалини в законодавстві, зокрема щодо адаптації правового статусу ветеранів до умов сучасної війни, недостатнього захисту військовослужбовців у питаннях медичного обслуговування, реабілітації та соціальної адаптації, відсутності механізмів ефективною компенсації шкоди, завданої війною.

Інститут Омбудсмана є важливим суб'єктом забезпечення прав військових і ветеранів. Проте його діяльність у цій сфері залишається недостатньо систематизованою через обмеженість ресурсів, недостатній рівень міжвідомчої співпраці та недосконалі механізми взаємодії з громадськими організаціями.

Аналіз зарубіжних практик свідчить про високу ефективність інтегрованих підходів до захисту прав військових. У багатьох країнах створено спеціалізовані структури або призначено Омбудсманів, які працюють виключно у цій сфері. Ці моделі можуть бути адаптовані в Україні з урахуванням національних особливостей.

Збройний конфлікт в Україні створює нові виклики, зокрема зростання кількості випадків порушення прав військовослужбовців через недоліки в організації тилового забезпечення, недостатню увагу до психічного здоров'я військових та їхніх сімей, складнощі з реалізацією прав військових, які перебувають у полоні чи зникли безвісти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 19 квітня 1991 року № 918-XI. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 45. Ст. 425.
3. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 19 квітня 1991 року № 918-XI. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 45. Ст. 425.
5. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Науково-практичний коментар / П.П. Богуцький, О.В. Кривенко, А. О. Кривенко, В. Й. Пашинський. Львів: НАСВ. 2019. С.8.
6. Конвенція IV Гаазького універсального договору. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/HR%20Handbook/HR%20Handbook%20Ukraine/IV_Hague_Convention.pdf (дата звернення: 15.01.2023).
7. Про затвердження Порядку ведення переліків осіб, які мають право на отримання пільг, передбачених законодавством про ветеранів війни : Постанова Кабінету Міністрів України від 07 листопада 2002 року № 1755. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1755-2002-%D0%BF>.
8. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України 24.03.1999 р. № 548-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.
9. Загальна декларація прав людини від 10.05.1948 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
10. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.

11. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text.
12. Гарантії реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. URL: [https:// mykolaivska.land.gov.ua](https://mykolaivska.land.gov.ua) (дата звернення: 18.01.2023).
13. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
14. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
15. Довідник з міжнародно-правових актів щодо засад демократії і прав людини. Київ, 2001. 342 с.
16. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис.канд.юрид.наук: 12.00.02. Київ, 2007. С. 70.
17. Пашинський В. Й. Поняття та структура конституційно-правового статусу військовослужбовців // Юридична наука. 2012. № 4. С. 27
18. Пашинський В. Й. Поняття та елементи конституційно-правового статусу військовослужбовців. Право України.2005. № 7. С. 75.
19. Марко І.Є., Марко Є.І., Чернишова І.М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. 2019. № 2(66). С. 135–142.
20. Антитерористична операція на сході України. URL: <https://uk.wikipedia.org/>.
21. Офіційний сайт Податкової служби США <https://www.irs.gov/ru>.
22. https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=united-states-of-america#google_vignette.
23. Дослідження Україна та угода про асоціацію – моніторинг виконання 2014 - перша половина 2021 року https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/zvit_ucerp_ukr_final.pdf.
24. Доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році : Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023>.
25. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. No 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text>.

26. Майданник О.О. Інститут омбудсманів у механізмі забезпечення прав людини в Україні. Адвокат. 2010. № 7. С. 12-16.
27. Щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року : Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2022. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/Доповіді/Доповідь.pdf>.
28. <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/rozdil-1-realizatsiia-formuly-myru>.
29. <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/stan-vykonannia-rekomendatsii-shchorichnoi-dopovidi>.
30. https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/aspekti-vprovadzhennya-instituciyi-vijskovogo-ombudsmana.
31. https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/aspekti-vprovadzhennya-instituciyi-vijskovogo-ombudsmana.
32. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік <https://koordshtab.gov.ua/files/annual-report-2023.pdf>.
33. <https://media.un.org/en/asset/k11/k11v6pzze6>.
34. <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-mariupol-zakhysnyky-azovstal-sud/32002177.html>.
35. Request for urgent measures concerning Ukrainian prisoners of war. ECHR 256 (2022). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-7411153-10142112&filename=Request%20for%20urgent%20measures%20concerning%20Ukrainian%20prisoners%20of%20war.pdf>.
36. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/prava-liudyny-v-sektori-bezpeky-i-oborony>.
37. Офіційний сайт Уповноваженого ВР України з прав людини. ЩОМІСЯЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/shhomisiacnii-biuletен>.
38. Ukraine's Peace Formula Philosophy. Офіційний сайт Президента України. https://www.president.gov.ua/storage/j-filestorage/01/19/53/32af8d644e6cae41791548fc82ae2d8e_1691483767.pdf.
39. Під час третьої зустрічі радників на Мальті запропоновано створити міжнародну коаліцію держав для повернення депортованих Росією українських дітей. Офіційний сайт Президента України. <https://www.president.gov.ua/news/pid-chas-tretoy-i-zustrichi-radnikov-na-malti-zaproponovano-s-86689>.

40. Збройним силам довіряють 95 % українців. Укрінформ. 10 березня 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3824049-zbrojnim-silamdoviraut-95-ukrainciv.html>.
41. Сайнецький О. П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. Митна справа. 2013. № 5 (89). С. 204–209.
42. Пасіка С. П. Деякі питання регулювання соціального забезпечення військовослужбовців. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право. 2011. Вип. 15. С. 162–166.
43. Коропатнік І. М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України : дис.д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 519 с.
44. Правовий аналіз еволюції поняття та змісту військової служби. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 374–378.
45. Бориченко К. В. Поняття права на соціальний захист. Університетські наукові записки. 2016. № 59. С. 301–309.
46. Закон України «Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту»// Верховна Рада України – 1993 – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.
47. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII: станом на 31 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 28.07.2023).
48. Кучук А.М. Теорія держави і права. Частина 1. Теорія держави: навчально-методичний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 112 с.
49. Гавриленко О.І. Дотримання конституційних прав та свобод в умовах воєнного стану. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10307/1/10.pdf> (дата звернення: 28.07.2023).
50. Мельник Р.І., Чубко Т.П. Проблеми обмеження прав і свобод людини в умовах дії спеціального правового режиму. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2016. № 1. С. 125–134.
51. Цісар Г.І. Інститут омбудсмана в механізмі захисту прав людини – світовий досвід та Україна. Міжнародні засоби захисту прав та свобод людини і громадянина. 2019. № 2. С. 188.
52. Маринів І., Котенко А. Європейський омбудсман як орган захисту прав фізичних та юридичних осіб у Європейському Союзі // 55-61. 2021. № 1(33). Режим доступу: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-1\(33\)-8](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2021-1(33)-8).

53. Коляда Т.А., Світлична К.С., Митрович О.С. Інститут бізнес-омбудсмана – інструмент захисту прав та інтересів суб'єктів підприємництва // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки". 2022. No1. Режим доступу: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2022-1-7856>.
54. Mohammad, A. Ombudsman human rights institution in the middle east countries // American Journal of Psychology. 2020. Vol. 12. P. 71-87. Режим доступу: <https://doi.org/10.22182/ajp.1232019.4>.
55. Reif, L. The Ombudsman: Domestic Protection and Promotion of International Human Rights // 81-123. 2004. Режим доступу: https://doi.org/10.1007/978-94-017-5932-8_4.
56. Пирого І., Кадебська Е. Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки. 2023. No 1 (64). С. 19-25. Режим доступу: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.3>.
57. https://ombudsman.gov.ua/news_details/pershe-zasidannya-robochoyi-grupi-shchodo-4-punktu-formuli-miru-yakij-stosuyetsya-zvilnennya-vsih-polonениh-i-deportovаниh
58. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/images/documents/annual-report-2022.pdf>